

HEKSEN, HUN BUREN EN HUN VERVOLGERS IN DE LEIESTREEK

Een sociale benadering van de heksenprocessen te Olsene en Dentergem in 1660-1670

Prof.dr. Jos Monballyu
(K.U.Leuven, Campus Kortrijk)

I. Inleiding

Dat tussen 1660 en 1670 in Olsene en Dentergem heksenprocessen hebben plaatsvonden, is reeds lang bekend¹. A. Cassiman publiceerde in 1948 de tekst van een drietal vonnissen van het leenhof van Olsene, waarvan het origineel verloren is gegaan². G. Baert en W. Braekman verdiepten zich jaren later in de enkele procesdossiers³, waarvan ze eclecticisch enkele passages bespraken⁴. Intussen is het hekserijonderzoek in binnen- en vooral buitenland sterk geëvolueerd. Om de, in onze ogen waanzinnige, heksenprocessen te begrijpen, stelt de moderne geschiedschrijver de vervolgdgen niet meer voor als onschuldige slachtoffers van gewetenloze machtswellustelingen, maar integreert ze terug in het sociale milieu waarin en de mentaliteit waarmee zij samen met hun familieleden, burens, werknemers, geneeskundige en geestelijke begeleiders, aanklagers, verdedigers en rechters leefden. Door deze reïntegratie blijkt dat heksenprocessen maar mogelijk waren wanneer de vervolgdgen door hun burens werden verklikt en de plaatselijke en hogere overheden bereid waren hen

¹ Voordien vonden er in Olsene heksenprocessen plaats in 1603 (Mayken Impens) en 1651 (Martyne Soete): RAG, *Olsene. Oud archief*, 5/4-2 en 3. Zie ook J. Monballyu, *Van hekserij beschuldigd. Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw*, Kortrijk-Heule, 1996, 8 en Id., *Een heksenproces in Olsene in 1602, 30ste Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring "De Gaverstreke"*, Waregem, 2003, 9-19.

² A. Cassiman, *Heksenprocessen te Olsene - 1661, Oostvlaamsche Zanten*, 23 (1948), 117-124 gaf als referentie 'Staatsarchief Gent, Olsene - Resolutieboek van den vrijen eigendomme, 134/320'. Dit resolutieboek is niet meer terug te vinden in RAG, *Olsene. Oud archief*.

³ RAG (= Rijksarchief Gent), *Olsene, Oud archief*, 5ter tot 5sexies.

⁴ Cassiman, *Heksenprocessen ...*, 117-124; G. Baert, *Heksenprocessen in de Leiestreek (1651-1661)*, *Bijdragen tot de Geschiedenis der stad Deinze en het land aan Leie en Schelde*, 29 (1962), 179-220 (dit artikel bevat zeer veel foute lezingen en noch meer foute interpretaties!!!); W. Braekman, *Spel en kwel in vroeger tijd. Verkenningen van charivari, exorcisme, toverij, spot en spel in Vlaanderen*, Gent, 1992, 153-168.

te slachtofferen⁵. Meteen is het belangrijkste onderwerp van dit artikel aangegeven: een studie van de heksen, hun burens en hun vervolgers in Olsene en Dentergem tussen 1660 en 1670. Vooraf wordt het verloop van de processen geschetst.

II. Chronologisch verloop van de heksenprocessen in Olsene en Dentergem

Twee tovenaars uit Machelen: vader en zoon Dhondt

De heksenprocessen van Olsene en Dentergem startten in het aanpalende Machelen. Op 23 november 1660 bekende Pieter Dhondt aldaar na foltering dat hij met de duivel een contract had afgesloten, als plaatselijke heksenkapi-

⁵ W. Behringer, Erträge und Perspektiven der Hexenforschung, *Historischer Zeitschrift*, 249 (1989), 619-640; Id., Zur Geschichte der Hexenforschung, S. Lorenz (ed.), *Hexen und Hexenforschung im deutschen Südwesten, Aufsatzband* (Volkskundliche Veröffentlichungen des Badischen Landesmuseum Karlsruhe, 2/2), Ostfildern, 1994, 93-146; G. Franz en F. Irsigler (ed.), *Methoden und Konzepte der historischen Hexenforschung* (Trierer Hexenprozesse. Quellen und Darstellungen, 4), Trier, 1998. Het is vooral in Engeland en Duitsland dat de nieuwe (sociale) hekserij-geschiedenis werd ontwikkeld. Voor Engeland is naast de klassieker van A.D.J. Mac Farlane, *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A regional and comparative study*, Londen, 1970, vooral het werk van R. Briggs, *Witches and Neighbours. The Social and Cultural Context of European Witchcraft*, London, 1996 (in het Nederlands vertaald als: *Hexenwaan. De sociale en culturele geschiedenis van hekserij in Europa*, Kampen, 2000) interessant. Duitsland leverde vele studies op o.a. W. Behringer, *Hexenverfolgung in Bayern. Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsraison in der frühen Neuzeit*, München, 1988; E. Labouvie, *Zauberei und Hexenwerk. Landlicher Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1991; W. Rummel, *Bauern, Herren und Hexen. Studien zur Sozialgeschichte sponheimischer und kurtrierischer Hexenprozesse 1574-1664*, Göttingen, 1991; R. Walz, *Hexenglaube und magisch Kommunikation im Dorf der frühen Neuzeit. Die Verfolgungen in der Grafschaft Lippe*, Paderborn, 1993; S. Lorenz en D. R. Bauer (ed.), *Hexenverfolgung. Beiträge zur Forschung - unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Würzburg, 1995; G. Franz en F. Irsigler (ed.), *Hexenglaube und Hexenprozesse im Raum Rhein-Mosel-Saar* (Trierer Hexenprozesse. Quellen und Darstellungen, 1), Trier, 1996; E. Biesel, *Hexenjustiz, Volksmagie und soziale Konflikte im lotringischen Raum* (Trierer Hexenprozesse. Quellen und Darstellungen, 3), Trier, 1997; J. Dillinger, Th. Fritz en W. Mährle, *Zum Feuer verdammt* (Hexenforschung, 2), Stuttgart, 1998; H. Pohl, *Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz. Ein Beiträger zur Hexenfrag im 16. und 17. Jahrhundert* (Hexenforschung, 3), Stuttgart, 1998; J. Dillinger "Böse Leute". *Hexenverfolgungen in Schwäbisch-Österreich und Kurtrier im Vergleich* (Trierer Hexenprozesse. Quellen und Darstellungen, 5), Trier, 1999; J.M. Schmidt, *Glaube und Skepsis. Die Kurfalz und die abendländische Hexenverfolgung 1446-1685* (Hexenforschung, 5), Bielefeld, 2000; I. Arendt-Schulte, D. Bauer, S. Lorenz en J. Schmidt (ed.), *Geslecht, Magie und Hexenverfolgung* (Hexenforschung, 7), Bielefeld, 2002.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

tein meerdere vergaderingen van duivels en heksen had bijgewoond en meerdere personen en dieren had betoverd⁶. Zijn zoon Jan, zijn luitenant Joos Verpraet, Maeyken de Smet, Jacques van Steenbrugge en Adriane Dhaenens zouden zijn medeplichtigen zijn geweest. Allen hadden zij met hem op de tovenaarsknok in Olsene⁷ gedanst en meerdere mensen en dieren met een duivels poeder betoverd⁸. In aanwezigheid van heel veel volk⁹ werd Pieter Dhondt einde november 1660 op bevel van het plaatselijke leenhof als *tooveraer* gewurgd en verbrand¹⁰.

Tijdens dit proces beschuldigde Joos van de Putte, leenman-schepen van Olsene, ook diens 14-jarige zoon Jan Dhondt van toverij. Nog bezwarender was de verklaring die Pieter Dhondt over zijn eigen zoon Jan aflegde. Het jaar tevoren bewerkte hij met zijn zoon een stuk land van de heer van Asper en Zingem in Olsene. Plotseling stond zijn persoonlijke duivel 'Drippgat' voor hem met een tweede duivel die zich 'Provet' noemde. Drippgat deelde hem mee dat Jan Dhondt voortaan groot genoeg was om een eigen duivel te hebben. Jan Dhondt aanvaardde Provet als zijn persoonlijke duivel en kreeg van hem een rood poeder om mensen of dieren te kwellen en te doden. Voor iedere man die hij betoverde zou Jan Dhondt twaalf stuivers krijgen, voor iedere vrouw acht stuivers, voor ieder kind vier stuivers, voor ieder paard één schelling en voor iedere koe vier stuivers. Jan Dhondt gebruikte het poeder bij de betovering van het paard van Joos van de Putte. Acht dagen na zijn eerste ontmoeting met 'Provet' kreeg Jan Dhondt een duivelsteken op zijn rug. Jan Dhondt woonde later duivelse vergaderingen bij in Gent en Olsene.

⁶ Behoudens enkele uittreksels van zijn proces die dienden als bewijsstukken in het proces van Jan Dhondt en Joos Verpraet is niets anders van zijn proces bewaard gebleven.

⁷ 'Toveraersknocxken', plaats gelegen op de baan van Gent naar Kortrijk: Cassiman, *Heksenprocessen* ..., 119.

⁸ Uittreksel uit de verklaringen van Pieter Dhondt op 23 november 1660 overgemaakt aan het leenhof van Olsene.

⁹ Segher Bondeel uit Sint-Elooisvijve verklaarde in het tegenbewijs van Jacques van Steenbrugge dat hij op de executie aanwezig was '*neffens duysent ende duysent andere personen*'.

¹⁰ Verklaring van Charles de Voldere, koster van Sint-Baafs-Vijve, in het tegenbewijs van Jacques van Steenbrugge.

De geraadpleegde Gentse heksenadvocaten¹¹, gaven het leenhof van Machelen opdracht om een afschrift van deze verklaringen te bezorgen aan Philips van Biesbrouck, baljuw van Olsene¹². Laatstgenoemde haakte hierop onmiddellijk in. Jan Dhondt werd aangehouden¹³ en op 12 december 1660 ondervraagd door het leenhof van Olsene¹⁴. De jongen bekende "spontaan" dat hij contact had met de duivel en op diens aanstoken een paard, een koe en een aantal kippen betoverde. In een droom was hij op een vergadering van tovenaars en duivels op de tovenaarshoek in Olsene, waar er werd gegeten, gedronken en gedanst op de muziek van fluitspelers. Zijn vader Pieter Dhondt, Joos Verpraet, diens dochter Adriane Verpraet en Janneken de Smet waren hierbij aanwezig. Het leenhof vroeg hem of hij reeds een weerwolf had gezien. Jan Dhondt antwoordde dat hij in een droom een grote wolvin met drie jongen zag die achtervolgde. Bevreesd vluchtte hij uit zijn huis om hulp te krijgen. Onderweg ontmoette hij Adriane Verpraet, dochter van Joos. Ze had in haar hand een ijzeren pan die ze in de *lovers* stak. Jan zei ook dat zijn vader, Pieter Dhondt, regelmatig bezoek kreeg van Joos Verpraet. Dit gebeurde zowel overdag als 's nachts. Vader Pieter sprak met veel lof sprak over Joos Verpraet.

Op bevel van de Gentse heksenadvocaten¹⁵ werd Jan Dhondt op 16 december 1660 aan een lichaamsonderzoek naar duivelsmerken onderworpen. Meester Pieter Carijn, een 28-jarige chirurgijn uit Kruishoutem¹⁶, belaste zich met deze taak. Op zijn rechterzijde onder de korte ribben vond hij een verdachte plek waarin hij eerst een fijne naald en vervolgens een driehoekige schoenmakersnaald duwde. Omdat Jan Dhondt hierbij niets voelde was dit volgens de chirurgijn een *stigma ofte teecken diabolock*¹⁷.

¹¹ Hieronder verstaan wij de twaalf *advocaeten consultanten* die de Raad van Vlaanderen op 31 juli 1660 had aangeduid om de heksenprocessen bij de plattelandsrechtbanken te begeleiden. Hun namen waren: Jacques van der Heyden, Gillis van der Heyden, Corselis de Cusere, Gillis Parmentier, Louis de Grave, Nicolaas van den Voorde, Jacques Lamzoete, Jan-Frans Hainerel, Marijn van Huele, Jan de Coninck, Gillis van Huylenbrouck en Jan Ameye. De schepenbanken en leenhoven in Vlaanderen moesten hen in elke belangrijke procesfase advies vragen en dit advies volgen: Ordonnantie van de Raad van Vlaanderen van 31 juli 1660, *Derden Placcaetbouck van Vlaenderen*, Gent, 1685, 219-220. Over deze advocaten: Monballyu, *Van hekserij beschuldigd ...*, 98-99.

¹² Uittreksel uit het advies van Gillis van der Heyden, Gillis Parmentier en Jan Ameye.

¹³ De processtukken tegen Jan Dhondt zijn te vinden in RAG, *Olsene, Oud archief*, 5quater.

¹⁴ *Tichten* van Philips van Biesbrouck, met de antwoorden van Jan Dhondt in de marge.

¹⁵ Advies van Gillis van der Heyden, Marijn van Huele en Jan Ameye op 12 december 1660.

¹⁶ Over deze persoon: zie verder.

¹⁷ Attest van Pieter Carijn en van het leenhof van Olsene van 16 december 1660. Op diezelfde dag kwam Joos van de Putte de verklaring herhalen die hij aflegde voor het leenhof van Machelen.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

De Gentse heksenadvocaten waren niet overtuigd. Het leenhof van Olsene kreeg opdracht om Jan Dhondt te vragen waar, wanneer en hoe hij een contract met de duivel had gemaakt, waar en wanneer hij de duivel had aanbeden en waar en wanneer hij zijn doopsel en geloof had afgezworen. De verdachte lichaamsplek, en eventueel andere plekken, moesten een tweede keer worden onderzocht, zij het nu door een ervaringrijke doctor in de geneeskunde en een gezworen chirurgijn, die beiden een verklaring onder eed moesten afleggen. Het leenhof moest het waarheidsgehalte van de betoveringen nader onderzoeken¹⁸.

Chirurgijn Pieter Carijn en Giraldo Heland, een doctor in de geneeskunde uit Oudenaarde voerden dit tweede onderzoek uit op 4 januari 1661. Nadat Jan Dhondt volledig was kaalgeschoren, werd zijn lichaam grondig onderzocht. Beide experts vonden nu geen enkel duivelsteken meer¹⁹. Een dag later werd Jan Dhondt een tweede keer ondervraagd²⁰. Jan gaf toe dat zijn grootvader aan vaderszijde Jan en zijn vader Pieter een tovenaarsfaam hadden, maar ontkende formeel, zelfs na confrontatie met Joos van de Putte, dat hij omging met de duivel en mensen en dieren of vruchten betoverde. Op de vraag waarom hij dat op 12 december 1660 wel bekende en nu niet meer, antwoordde Jan Dhondt dat hij dit toen deed onder druk van de gerechtsofficieren die hem aan handen en voeten hadden vastgebonden. Op advies van de heksenadvocaten werd hij op 13 januari 1661 vrijgelaten op *cautio juratoire* en betaling van de gerechtskosten²¹.

Joos Verpraet, tovenaer en weerwolf²²

Intussen was op 5 december 1660 de 50-jarige Joos Verpraet aangehouden²³. Het leenhof van Olsene vroeg hiervoor de goedkeuring van de Gentse heksenadvocaten, maar die weigerden de aanhouding omdat er nog geen *informatie preparatoire* had plaatsgevonden²⁴. Dit gerechtelijk vooronderzoek werd

¹⁸ Advies van Jan-Frans Hainerel, Marijn van Huele en Louis de Grave van 18 december 1660.

¹⁹ Attest van 4 januari 1661.

²⁰ *Pointen ende tichten* met de antwoorden van Jan Dhondt.

²¹ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis van der Heyden, Jacques Lamzoete, Marijn van Huele en Jan Ameye van 13 januari 1661. Het eigenlijke vonnis is niet bewaard maar de lagere rechtbanken volgden altijd dergelijk (bindend) advies.

²² De processtukken zijn te vinden in RAG, *Olsene.Oud archief*, 5ter. Behoudens de processtukken waarnaar uitdrukkelijk in voetnoot verwezen wordt, komen alle gegevens uit de onkostenstaat (*Costen en misen van justitie*) die zich in dubbel in het procesdossier bevindt.

²³ *Costen ende misen van justitie*, f°1r.

²⁴ Gillis Parmentier, Marijn van Huele en Jan Ameye: *Costen ende misen van justitie*, f°2r.

dan maar op 7 en 8 december 1661 afgehandeld. Tien mannen beschuldigden Joos Verpraet van het betoveren van een aantal schapen, een aantal paarden, een vrouw en een man. Eén van hen zei dat hij hoorde zeggen dat Verpraet een weerwolf was.

Op 10 december 1660 werd Joos Verpraet ondervraagd over zijn identiteit en de toverijfaam van zijn voorouders²⁵. De daaropvolgende dagen (10 tot 27 december 1660) verhoorde het leenhof vierentwintig getuigen ten laste. Tien van hen getuigden reeds in het gerechtelijk vooronderzoek. Naast de feiten die daar reeds aan bod kwamen, beschuldigden zij Verpraet van de betovering van een kind, een vrouw, een man en een varken²⁶. Het leenhof ondervroeg Verpraet hierover op 23 en 26 december 1660. Verpraet ontkende elke aantijging en verklaarde dat hij noch de inwoners en de boomgaarden van het kasteel van Olsene, noch de baljuw van Olsene, zijn dochter, zijn beesten en zijn boomgaard had betoverd. Hij zei ook uitdrukkelijk dat hij geen tegenbewijs (*contrapreuve*) wenste te leveren en niet door een procureur wou worden bijgestaan²⁷. Hij besepte wellicht niet dat hij hiermee zijn verdediging de grond inboorde.

Nog op 26 december 1660 reed baljuw van Biesbrouck met dit proces-verbaal naar Gent, waar hij vijf heksenadvocaten de toelating vroeg om Verpraet onder tortuur te ondervragen. Na enige discussie verleenden die op 30 december 1660 hun toelating. Het leenhof mocht Verpraet volledig laten kaal scheuren en hem door een chirurgijn en een ervaringrijke doctor in de geneeskunde op duivelsmerken laten onderzoeken. Een beul mocht hem vervolgens in de halsband zetten, zonder dat hij een groot vuur aanstak of een andere tortuurverzwaring toepaste²⁸.

Giraldo Heland en Pieter Carijn voerden de kaalschering en lichaamsonderzoek uit²⁹. Het proces-verbaal van dat laatste onderzoek is niet bewaard, maar het resultaat was zo goed als zeker positief. De beul van Gent zette Verpraet in ieder geval in de avond van 3 januari 1661 in de halsband, waarin hij bleef zitten tot de morgen van 5 januari 1661³⁰. Tijdens deze pijnlijke ondervraging bekende Verpraet zijn omgang met de duivel en een hele reeks betoveringen in Olsene, Kruishoutem en Huise. Hij verklaarde ook dat hij bij hem thuis een duivels poeder bewaarde dat hij in een muur had verstopt. Baljuw van Biesbrouck, eerste leenman-schepen Heyndrick Weytack en griffier Jacques

²⁵ *Tichten van Philips van Biesbrouck met de antwoorden van Joos Verpraet.*

²⁶ *Oorconden beleet.*

²⁷ *Tweede ende naerder tichten van Philips van Biesbrouck.*

²⁸ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis van der Heyden, Gillis Parmentier, Marijn van Huele en Jan Ameye.

²⁹ Kwijting van 5 januari 1661.

³⁰ Kwijting van de beul van 6 januari 1661.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Stuyvaert deden daarom bij hem op 5 januari 1661 een huiszoeking, maar vonden niets³¹. Vierentwintig uren nadat Joos Verpraet uit de halsband was bevrijd, bekrachtigde hij al zijn bekentenissen³².

De vier geraadpleegde Gentse heksenadvocaten vonden die bekentenissen niet voldoende om hem tot de doodstraf te veroordelen. Op 8 januari 1661 gaven zij het leenhof van Olsene opdracht om de betoveringen in Kruishoutem en Huise nader te onderzoeken en onder meer na te gaan of het waar was dat Verpraet zijn oogst had verloren toen de duivel hem de eerste keer verscheen³³. Dit bijkomend onderzoek vond plaats op 10 en 11 januari 1660³⁴, maar leverde weinig nieuws op. Desalniettemin oordeelden de Gentse heksenadvocaten op 13 januari 1661 dat er nu wel voldoende bewijs was om Joos Verpraet tot de vuurdood en de confiscatie van zijn goederen te veroordelen³⁵. Heksenadvocaat Marijn van Huele stelde een ontwerpvonnis op dat het leenhof van Olsene op 15 januari 1661 uitsprak. Omdat hij een contract afsloot met een duivel, genaamd 'Rascondt', waarin hij God en zijn heiligen afzwoer, dit contract met zijn bloed ondertekende, van zijn duivel geld aanvaardde, met hem deelnam aan nachtelijke danspartijen en paarden en mensen betoverde, werd Joos Verpraet op een horde naar het galgenveld gesleept, waar de beul hem eerst aan een staak op een schavot wurgde en vervolgens in brand stak³⁶. Zijn hoofdaanklager, Jan Minne, leenman-schepen en pachter van de kasteelhoeve van Olsene³⁷, leverde het nodige stro³⁸. Vooraf kreeg hij een galgenmaal en biechte hij bij een pater Recollet. Zijn proces duurde in totaal drieëndertig dagen. Intussen bewaakten verschillende gerechtsofficieren in Olsene en Gottem zijn goederen die in beslag waren genomen. De goederen werden na zijn executie openbaar verkocht, onder andere om de proceskosten ten bedrage van 186 ponden en 6 schellingen te betalen.

³¹ Proces-verbaal van 5 januari 1661. Hierin spreken zij niet van een poeder maar van een zalf.

³² Het proces-verbaal van de ondervraging onder tortuur en 24 uren daarna is verloren gegaan. Wat hier naar voor wordt geschoven is afgeleid uit andere processtukken.

³³ Advies van Gillis van der Heyden, Gillis Parmentier, Jacques Lamzoete en Jan Ameye van 8 januari 1660.

³⁴ Proces-verbaal van 8-9 januari 1661.

³⁵ Advies Frans van der Heyden, Gillis van der Heyden, Gillis Parmentier, Jacques Lamzoete, Marijn van Huele en Jan van Ameye.

³⁶ Vonnis bij Cassiman, *Heksenprocessen...*, 119-120.

³⁷ RAG, *Adelsarchief Piers de Raveschoot*, 864.

³⁸ Van een optreden als weerwolf is in het vonnis geen sprake. Hij zal dit dus ook niet hebben bekend.

Ook Maeyken de Smet danste op de tovernaarsknok³⁹

Pieter Dhondt duidde ook de 62-jarige Maeyken de Smet, alias Marie van Daele, uit Olsene aan als zijn medeplichtige. Het leenhof van Olsene hield een *informatie preparatoire* over haar betoveringspraktijken op 21 en 23 december 1660. Negen personen beschuldigden haar van het betoveren van drie vrouwen, vier kinderen, vijf koeien en een tarweveld. Op advies van drie heksenadvocaten⁴⁰ werd zij op 23 januari 1661 aangehouden. Nog diezelfde dag en de daaropvolgende dagen (24 en 30 januari 1661) werd zij ondervraagd. Maeyken ontkende, ook na confrontatie met getuigen, de betoveringen en een omgang met de duivel. Zij gaf wel toe dat zij meerdere personen tegen de de koekziekte⁴¹ magisch behandelde⁴².

Van 28 januari tot 2 februari 1661 verhoorde het leenhof van Olsene negentien getuigen ten laste, waaronder de negen personen van de *informatie preparatoire*. Zij beschuldigden Maeyken bijkomend van het betoveren van acht kinderen, drie mannen, één vrouw en één koe⁴³. Het leenhof ondervroeg Maeyken hierover op 2 februari 1661. Zij ontkende opnieuw elke betovering. Op het einde van haar ondervraging verklaarde ze dat ze geen tegenbewijs wenste te leveren en geen bijstand behoefde van een procureur⁴⁴. Een delegatie van het leenhof liet dat laatste bekrachtigen door haar echtgenoot, Jan Rahou⁴⁵.

Volgens vijf geraadpleegde heksenadvocaten was dit voldoende om Maeyken onder de tortuur met de halsband te ondervragen. Vooraf moest een ervaringrijke geneesheer en een chirurgijn haar kaalscheren en op duivelsmerken onderzoeken⁴⁶. Giraldo Heland en Pieter Carijn belasten zich met deze taak op 7 februari 1661. Zij vonden op haar linkerzijde een klein zwart teken dat ongevoelig bleek bij het doorprikken met een naald⁴⁷. Nog diezelfde dag werd Maeyken in de halsband gezet, waar zij vlug bekende dat zij een con-

³⁹ De processtukken bevinden zich in RAG, *Olsene. Oud archief*, 5quater. Behoudens de processtukken waarnaar in voetnoot uitdrukkelijk wordt verwezen, komen alle gegevens uit de onkostenstaat (*Costen en misen van justitie*) die zich in driedubbel in het procesdossier bevindt.

⁴⁰ Advies van 22 januari 1661 van Gillis van de Heyden, Gillis Parmentier en Marijn van Huele.

⁴¹ Een soort hartziekte: L.L. De Bo, *Westvlaamsch idioticon*, Gent, 1892, 481.

⁴² *Tichten* met in de marge de antwoorden van Maeyken de Smet. Over deze magische praktijk: zie verder.

⁴³ *Oorconden beleet*.

⁴⁴ *Tweede tichten* met in de marge de antwoorden van Maeyken de Smet.

⁴⁵ Proces-verbaal van 2 februari 1661.

⁴⁶ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis van der Heyden, Gillis Parmentier, Marijn van Huele en Jan Ameye van 5 februari 1661.

⁴⁷ Attest van 7 februari 1661.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

tract had met duivel, aanwezig was op de sabbat op de tovenaarshoek in Olsene en mensen en dieren betoverde. Zevenentwintig uren nadat ze uit de halsband was bevrijd, bekrachtigde zij die bekentenissen. Zij wees meteen een hele reeks medeplichtigen aan: Pieter Dhondt uit Machelen, die tot zijn dood de kapitein was van de plaatselijke heksencompagnie, zijn zoon Jan Dhondt⁴⁸, zijn luitenant Joos Verpraet, Louis de Smet, alias Struyvels, die na de executie van Pieter Dhondt tot heksenkapitein was benoemd, Jacques van Steenbrugge die tijdens de heksenbijeenkomsten op een *muyssele* (soort viool) speelde, Adriane Dhanens, Joosyne Dhanens, de weduwe van Antheunis de Pape, Guillaume de Smedt, haar eigen zoon, Elisabeth de Smet, de dochter van Antheunis de Smet, Adriane Verpraet, de dochter van Joos Verpraet, Joosyne Vermeulene en Adriaen van Hee, de zoon van laatstgenoemde, allen uit Olsene. Andere medeplichtigen waren Tanneken Flips, alias Tanneken Viaene uit Dentergem⁴⁹, Cathelijne Lockefier, de echtgenote van Godefroot van Houcke⁵⁰, Maeyken Fraeymans, de echtgenote van Joris de Meyere in Machelen, Ghelyne Fenaerts, de dochter van Jan uit Zulte, Clara van Ackere, de echtgenote Jan van den Broucke uit Oeselgem, Janneken Damman, de echtgenote Steven van Ackere en Janneken Schaeckx, een vroedvrouw uit Gottem⁵¹.

Op advies van vijf Gentse heksenadvocaten werd Maeyken de Smet op 12 februari 1661 veroordeeld tot de vuurdood en de confiscatie van al haar goederen⁵². Omdat zij met de duivel een schriftelijk contract afsloot dat zij met haar bloed ondertekende, God, Onze-Lieve-Vrouw en de heiligen afzwoor, meerdere keren *vleselijke conversatie* had met haar duivel, meerdere vergaderingen van duivels en heksen bijwoonde, met een grauw poeder mensen en koeien betoverde en vlas met aardvlooiën en bomen met kwaadaardige insecten besmette, werd zij op het galgenveld gewurgd aan een staak op een schavot en vervolgens tot as verbrand. Al haar goederen werden verbeurd verklaard⁵³. Haar proces duurde achttien dagen en kostte 101 ponden, 8 schellingen en 10 groten.

⁴⁸ Maeyken zei dat hij de zoon van Jan Dhondt was, wat zoals hoger uiteengezet een materiële vergissing was.

⁴⁹ Volgens Maeyken noemde Tannekens echtgenoot Joos Raes. Over die materiële vergissing zie verder.

⁵⁰ In de ondervraging van Maeyken de Smet (*tichten*) werden Tanneken Filips en Cathelyne Lockefier voorgesteld als heksen die zekerlijk op de sabbat waren.

⁵¹ *Extraict uutte confessie van Maeyken de Smedt* van 9 februari 1661 in het procesdossier van Jacques van Steenberghen.

⁵² Advies van Jacques van der Heyden, Gillis van der Heyden, Gillis Parmentier, Marijn van Huele en Jan Ameye van 10 februari 1661.

⁵³ Kwijting van 13 februari 1661 en de tekst van het vonnis in Cassiman, *Heksenprocessen...*, 121-123.

Elisabeth de Smet gaat in hongerstaking ... en red haar leven⁵⁴

Maeyken de Smet duidde de 32-jarige Elisabeth de Smet aan als haar medeplichtige. Tijdens een gerechtelijk onderzoek op 28 februari 1661 beschuldigden vijf mannen Elisabeth van het betoveren van drie mannen, één vrouw en één kind. Op advies van drie Gentse heksenadvocaten⁵⁵ werd zij op 11 maart 1661 aangehouden en ondervraagd, zowel over de betoveringen die reeds in het gerechtelijk vooronderzoek aan bod kwamen, als diegene die haar in de daaropvolgende dagen (12 tot 14 maart 1661)⁵⁶ door dertien andere getuigen ten laste werden gelegd⁵⁷. Elisabeth ontkende hardnekkig elke beschuldiging en zei dat ze geen omgang had met de duivel. Zij verklaarde ook dat zij geen tegenbewijs wenste te leveren en geen bijstand behoefde van een procureur⁵⁸.

De Gentse heksenadvocaten vonden dit onvoldoende om haar onder tortuur te ondervragen. Zij gaven het leenhof van Olsene opdracht om alle getuigen opnieuw te verhoren en hen te vragen waarop zij hun verklaringen baseerden⁵⁹. Het leenhof voerde deze opdracht uit van 18 tot 21 maart 1661. Op die laatste dag verschenen twee bijkomende getuigen (één man en één vrouw) die haar beschuldigden van het betoveren van één vrouw. Voor de vijf geraadpleegde Gentse heksenadvocaten was dit nu wel voldoende om haar te laten kaalscheren, te onderwerpen aan een onderzoek op duivelsmerken en te ondervragen onder de tortuur met de halsband. Tijdens de tortuur moest men Elisabeth andere klederen laten aantrekken. Alle spijzen en dranken die haar werden toebedeeld, moesten vooraf door een geestelijke worden gewijd. De Gentse heksenadvocaten legden er de nadruk op dat het leenhof geen enkel antwoord mocht suggereren. Elisabeth moest 'spontaan' bekennen⁶⁰.

De kaalschering en het onderzoek op duivelsmerken vonden plaats op 22 maart 1661. Giraldo Heland en Pieter Carijn vonden op haar rechterschouder een klein bruin plekje waaruit geen bloed of vocht kwam, maar bij het doorprikken wel gevoelig bleek⁶¹. Twee dagen later (24 maart 1661) zette

⁵⁴ De processtukken bevinden zich in RAG, *Olsene.Oud archief*, 5quater. Behoudens de processtukken waarnaar verwezen wordt, komen alle gegevens voor dit deel uit de onkostenstaat (*Costen en misen van justitie*) die zich in het procesdossier bevindt.

⁵⁵ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis van de Heyden en Gillis Parmentier van 1 maart 1661.

⁵⁶ Het verhoor geschiedde voor die punten op grond van een kladschrift (getiteld 'Elisabeth de Smet'), waarschijnlijk opgemaakt door de baljuw van Biesbrouck.

⁵⁷ *Oorconden ghehoort*.

⁵⁸ *Tichten* met de antwoorden van Elisabeth de Smet.

⁵⁹ Advies van 16 maart 1661.

⁶⁰ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis Parmentier, Jacques Lamzoete, Jan-Frans Hainerel en Marijn van Huele.

⁶¹ Attest en kwijtingen van 22 maart 1661.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

de beul Elisabeth vanaf acht uur 's avonds in de halsband. Vooraf werd zij belezen door een pater Recollet. Na twee uren sloeg zij door. Ze zei dat duivel haar voor de eerste keer het jaar voordien verscheen in de gedaante van een jonge man tijdens het zaaien van boekweit op het land van Joos Verpraet. De duivel noemde zich 'Lauw' en sloot met haar een schriftelijk contract, dat zij ondertekende met bloed uit een vinger van haar linkerhand. Zij verloochende God, Onze-Lieve-Vrouw en alle heiligen. In de daaropvolgende winter woonde zij een bijeenkomst van duivels en heksen bij. De duivel wou haar meerdere keren verleiden tot seksuele betrekkingen. Zij had dit geweigerd omdat zij verloofd was met de 38-jarige Laurens van de Putte uit Olsene. Tijdens het vierde folteruur zei ze dat Louis de Smedt, bijgenaamd Struyvels, haar heksenkapitein was en dat Jacques van Steenbrugge op de duivelse vergaderingen muziek speelde.

In datzelfde vierde uur viel ze plotseling in zwijm. Dokter Giraldo Heland die er werd bijgeroepen, stelde *flaute, hypothinia, cout sweet, convulsien ende dierghelijcke defailliancien* vast. Hij liet haar uit de halsband halen en op wat stro naast het vuur leggen. Daar kwam zij geleidelijk aan bij⁶². Drie uur later, op 25 maart 1661 tussen vijf en zeven uur in de morgen, werd ze opnieuw ondervraagd, zij het nu zonder tortuur. Zij bleef bij haar eerdere bekentenissen en voegde er aan toe dat Louis de Smet, alias Struyvels, op de duivelse vergaderingen gekleed was als een edelman. Zij vroeg het leenhof om haar een vreemde pater te zenden waarbij ze kon biechten⁶³. Dokter Heland onderzocht haar op 25 maart 1661, op de middag, in de gevangenis. Hij stelde vast dat zij nog steeds *flau ende debil* en een beetje koortsig was. Op 26 maart 1661, om acht uur in de morgen, bracht hij haar een nieuw bezoek. Ook nu was ze nog heel zwakjes. Volgens de dokter was dit een gevolg van het feit dat Elisabeth sinds haar aanhouding weigerde te eten⁶⁴.

Het leenhof van Olsene vroeg advies aan vier Gentse heksenadvocaten⁶⁵. Die zonden één van hen, Jacques Lamsoete, met de nodige volmachten naar Olsene. In zijn aanwezigheid werd Elisabeth op 26 maart 1661 opnieuw ondervraagd. De griffier las haar eerdere bekentenissen voor en vroeg Elisabeth of zij die gestand hield. Elisabeth antwoordde dat zij de bekentenissen had afgelegd zonder dat iemand die haar had voorgezegd, maar dat dit alleen deed om van de pijn verlost te zijn. Meteen trok zij haar bekentenissen van 24 en 25 maart 1661 in⁶⁶.

⁶² Twee attesten van Giraldo Heland van 25 en 26 maart 1661.

⁶³ Proces-verbaal van het examen onder tortuur.

⁶⁴ Attesten van Giraldo Heland van 26 maart 1661.

⁶⁵ Advies van Jacques van der Heyden, Jacques Lamzoete, Marijn van Huele en Jan Ameye van 25 maart 1661.

⁶⁶ Proces-verbaal van het examen onder tortuur.

Het leenhof van Olsene stelde dit vast tot zijn grote ergernis. In een proces-verbaal liet het hof noteren hoe Elisabeth zich tijdens die ondervraging gedroeg. Zij gaf voortdurend de indruk te zullen wenen, maar er vloeide geen traan uit haar ogen. Zij trok haar aangezicht in plooiën en werd voortdurend rood. Zij sloot het grootste gedeelte van de tijd haar ogen en trok haar kleed tot over haar mond als men van de duivel sprak⁶⁷. Het leenhof ondervroeg vervolgens haar Laurens van de Putte over zijn huwelijksbelofte. Van de Putte, die nota bene één van haar aanklagers was, ontkende ten stelligste de verlov-ing. Volgens zijn familie was het nog beter dat hij verdronk dan dat hij met dat heksenjong zou trouwen⁶⁸. Op advies van vijf heksenadvocaten⁶⁹ veroordeelde het leenhof van Olsene Elisabeth de Smet op 30 maart 1661 tot een verbanning voor tien jaar uit Vlaanderen⁷⁰. Het flauw vallen tijdens de tortuur had haar van de vuurdood gered. Wat er later van haar is geworden, is onbekend.

Jacques van Steenbrugghe laat zich ten volle verdedigen ... maar wordt toch levenslang verbannen⁷¹

De 50-jarige Jacques van Steenbrugghe werd zowel door Pieter Dhondt, Maeyken de Smet als Elisabeth de Smet als medeplichtige aangeduid. Op de heksenfeesten op de tovenaarshoek in Olsene zou hij op de *muysele* (soort viool) hebben gespeeld⁷². Baljuw van Biesbrouck liet hem op 6 maart 1661 na de zondagse hoogmis aanhouden en in de kasteelgevangenis van Olsene opsluiten. Twee dagen later (8 maart 1661) vond een gerechtelijk vooronderzoek plaats waarin van Steenbrugghe door zes personen werd beschuldigd van het betoveren van één man, één vrouw, één kind, één paard en twee koeien⁷³. Op grond hiervan gaven drie Gentse heksenadvocaten op 9 maart 1661 de toelating om hem aan houden⁷⁴, iets wat reeds drie dagen eerder wederrechtelijk was geschied⁷⁵.

⁶⁷ Proces-verbaal van 26 maart 1661.

⁶⁸ Proces-verbaal van 26 maart 1661.

⁶⁹ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis van der Heyden, Jacques Lamzoete, Jan-Frans Hainerel en Marijn van Huele van 29 maart 1661.

⁷⁰ Vonnis bij Cassiman, *Heksenprocessen...*, 123-124.

⁷¹ De stukken van dit proces zijn te vinden in RAG, *Olsene, Oud archief*. Squinquies, RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7.728, f°120r, 129v en 356v en 7729, f°63r, Stadsarchief Gent, *Lanchals, de Ladeuze en de Kerchove*, 1506 (ongefolieerd). Behoudens uit de processtukken waarnaar verwezen wordt, komen alle gegevens voor dit deel uit de onkostenstaat (*Costen en misen van justitie*) die zich in het procesdossier bevindt.

⁷² Een uittreksel uit de verklaring van Maeyken de Smet steekt in het procesdossier.

⁷³ *Informatie preparatoire*.

⁷⁴ Advies van Gillis Parmentier, Marijn van Huele en Jan Ameye.

⁷⁵ Zijn broer Jan van Steenbrugghe wees hierop later in een rekwes- t aan de Raad van Vlaanderen.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Jacques van Steenbrugge werd op 12 maart 1661 een eerste keer ondervraagd. Hij ontkende elke betovering⁷⁶ en vroeg op het einde een afschrift van de ten lastelegging (*tichten*) en de namen en woonplaatsen van de getuigen ten laste. Het leenhof van Olsene stond hem dit toe, ondanks protest van baljuw van Biesbrouck⁷⁷.

Baljuw van Biesbrouck besloot dan maar om de zaak snel af te handelen. Op 14 maart 1661 liet hij dertien getuigen ten laste verhoren⁷⁸. Nog diezelfde dag legde hij het proces-verbaal van hun verklaringen neer op de griffie samen met een afschrift van de verklikkingen door Pieter Dhondt en Maeyken de Smet en met het proces-verbaal van de ondervraging op 12 maart 1661. Hij verklaarde af te zien van verder bewijs en vorderde dat Jacques van Steenbrugge binnen de drie dagen zijn tegenbewijs zou leveren⁷⁹.

Dit alles was buiten de waard gerekend. Jacques van Steenbrugge kon zijn broer Jan verwittigen, die als griffier van het leenhof van Ingelmunster de procesmogelijkheden kende. Op de eerstvolgende zitting (16 maart 1661) verscheen Jan van Steenbrugge persoonlijk voor het leenhof, waar hij uitstel vroeg tot de volgende zitting, wat hem werd toegestaan. Twee dagen later (18 maart 1661) verscheen hij opnieuw, maar vooraleer hij iets kon zeggen eiste baljuw van Biesbrouck van hem een geschreven volmacht waaruit bleek dat hij namens zijn broer Jacques kon optreden. Jan van Steenbrugge kon die niet voorleggen. Het leenhof gaf hem dan maar de toelating om zijn broer Jacques in de gevangenis op te zoeken in aanwezigheid van twee leenmannen. Jacques van Steenbrugge machtigde aldaar zijn broer Jan en procureur Andries van der Beken om voor hem in rechte op te treden. De zaak kwam vervolgens opnieuw voor op 21 maart 1661. Procureur van der Beken vroeg meteen uitstel omdat hij de ondervragingslijst (*tichten*) en de identiteit van de getuigen ten laste nog maar kort daarvoor had gekregen. Het leenhof van Olsene weigerde dit en verleende baljuw van Biesbrouck een eerste verstek voor het leveren van het tegenbewijs.

Broer Jan van Steenbrugge diende nog diezelfde dag bij de Raad van Vlaanderen een rekwest in tot nietigverklaring van het tussenvonniss van 21 maart 1661 en tot evocatie van de zaak wegens subjectiviteit van het leenhof van Olsene. Baljuw van Biesbrouck was er volgens hem alleen op uit om zoveel mogelijk goederen te confisceren ten voordele van de plaatselijke heer en werd hierin gesteund door Heyndrick Weytack, eerste schepen-leenman van Olsene, die als persoonlijke secretaris was van de heer van Olsene de

⁷⁶ *Tichten* met in de marge de verklaringen van Jacques van Steenbrugge.

⁷⁷ *Extraict uuyte de ferie* en rekwest aan het leenhof met apostille van 16 maart 1661.

⁷⁸ *Oorconden*.

⁷⁹ *Extraict uuyte de ferie*.

andere schepenen-leenmannen domineerde. Baljuw van Biesbrouck en Weytack zouden de beul van Gent allerlei misbruiken hebben toegestaan bij het folteren van Joos Verpraet, Maeyken de Smet en Elisabeth de Smet. Zij zouden de getuigen ten laste, waarvan er sommige niet konden lezen, hebben gemanipuleerd door hen blindeling verklaringen te laten ondertekenen die vooraf waren geschreven⁸⁰. De Raad van Vlaanderen schorste de zaak en maakte alle processtukken voor advies over aan Jan-Baptiste van Steenberghen, advocaat-fiscaal bij de Raad en superintendant voor de heksenprocessen in Vlaanderen⁸¹. Op zijn advies werd het proces acht dagen later (29 maart 1661) teruggegeven aan het leenhof van Olsene. Het leenhof moest zich voortaan wel strikt houden aan de ordonnantie van 31 juli 1660 en onder meer voorafgaandelijk aan elke beslissing de Gentse heksenadvocaten en de superintendant raadplegen⁸².

De dag nadien (30 maart 1661) kwam de zaak opnieuw voor in Olsene, waar zich meteen een maandenlange procedureslag ontspoon tussen Jan van Steenbrugghen, bijgestaan door procureur Andries van der Beken en advocaat Frans van Dendere, en baljuw van Biesbrouck over het leveren van een tegenbewijs. Jan van Steenbrugghen beweerde dat hij geen tegenbewijs kon leveren omdat de baljuw hem nog niet had meegedeeld welke beschuldiging elke getuige precies had geuit en vorderde dat één van de Gentse heksenadvocaten het tegenbewijs zou bijwonen. Hij vroeg het leenhof ook machtiging om de in beslag genomen goederen van zijn broer te verkopen teneinde de kosten van het tegenbewijs te betalen. Het leenhof verleende hem die machtiging op 17 mei 1661, maar beperkte de verkoop tot ten hoogste vijftig ponden parisis⁸³. Volgens Jan van Steenbrugghen was dit veel te weinig was om de werkelijke proceskosten te betalen⁸⁴.

Intussen liet baljuw van Biesbrouck elf bijkomende getuigen ten laste verhoren, waarvan sommigen buiten Olsene woonden. Zij beschuldigden van Steenbrugghen van het betoveren van één vrouw, twee kinderen en een aantal koeien⁸⁵.

⁸⁰ Rekwest van 21 maart 1661.

⁸¹ Aangesteld in de ordonnantie van de Raad van Vlaanderen van 31 juli 1660.

⁸² Rekwest van Jan van Steenbrugghen met *apostille* van de Raad van Vlaanderen van 29 maart 1660.

⁸³ Rekwest van 10 mei 1661 en *apostille* van 17 mei 1661 waarin de toelating werd gegeven om de goederen ten bedrage van vijftig pond parisis te verkopen.

⁸⁴ Enige tijd later deed Jacques van Steenbrugghen afstand van al zijn goederen aan de baljuw van Biesbrouck, wat deze laatste tegen zijn zin in verplichtte tot het betalen van alle proceskosten, met inbegrip van die van de verdediging. Vermeld in de *reprochen* van Jacques van Steenbrugghen van 21 januari 1662 en het rekwest van Tanneken Viaene aan de Raad van Vlaanderen van 17 oktober 1661.

⁸⁵ Het proces-verbaal van deze getuigenverhoren steekt niet meer in het procesdossier, maar men kan hun verhaal reconstrueren via de *reprochen* van Jacques van Steenbrugghen, art. 87-100.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Het leenhof ondervroeg Jacques van Steenbrugge over die beschuldigingen op 13 april 1660. Ook nu ontkende hij elke aantijging⁸⁶.

Na veel juridisch gehakketak kon Jacques van Steenbrugge uiteindelijk op 13 en 14 juli 1661 een eerste tegenbewijs (*contrapreuve*) leveren, waarbij, in aanwezigheid van heksenadvocaat Marijn van Huele⁸⁷, eenentwintig personen werden verhoord⁸⁸. Na tussenkomst van de Raad van Vlaanderen⁸⁹ kon dit tegenbewijs op 17 en 18 oktober 1661 worden verdergezekt met tien bijkomende getuigenverklaringen⁹⁰. Na toestemming van de bisschop van Gent werden er ten slotte in de maanden december 1661 en januari 1662 een aantal plaatselijke geestelijken verhoord over hun ervaringen met toverij⁹¹.

Baljuw van Biesbrouck diende zijn bezwaren (*reprochen ende contradictien*) tegen de getuigen van Jacques van Steenbrugge⁹² in op 14 januari 1662. Laatstgenoemde verweerde zich hiertegen met *salvatien* van 3 februari 1662⁹³. Intussen had Jacques van Steenbrugge op 21 januari 1662 zelf *reprochen* ingediend tegen de getuigen van de baljuw van Biesbrouck⁹⁴, die zich hiertegen verweerde met *salvatien* van 24 januari 1662⁹⁵. In de loop van de maand februari 1662 leverden beide partijen hun processtukken in bij het leenhof (*furnissement*) om een vonnis uit te spreken. Op 2 maart 1662 vroeg het leenhof aan vijf heksenadvocaten de toelating om Jacques van Steenbrugge onder tortuur te ondervragen. Maar intussen had Jan van Steenbrugge bij de Raad van Vlaanderen een nieuw rekwest ingediend waarin hij de nietigverklaring van de procesgang wegens procedurefouten en de evocatie van de zaak vorderde⁹⁶. De Raad van Vlaanderen schorste de zaak en maakte ze voor advies over aan drie Gentse heksenadvocaten⁹⁷ en superintendent Jan-Baptiste van Steenberghen⁹⁸. Op hun advies verklaarde de Raad van Vlaanderen het rekwest ongegrond en gaf de zaak terug aan het leenhof van Olsene, dat op 15 april 1662 besliste om Jacques van Steenbrugge te laten kaalscheren, te laten onderzoeken op duivelstekens en te laten folteren met de halsband.

⁸⁶ Ook het proces-verbaal van deze tweede *tichten* is verloren gegaan.

⁸⁷ Marijn van Huele was de dag voordien reeds in Olsene aanwezig was voor het tegenbewijs in de zaak van Tanneken Viaene: zie verder.

⁸⁸ *Enquesten ende bezouck*.

⁸⁹ Eénzijdig rekwest met *apostille* van de Raad van Vlaanderen van 16 september 1661.

⁹⁰ *Enquesten ende bezouck*.

⁹¹ *Enquest ende oorconschap*.

⁹² Niet bewaard gebleven.

⁹³ *Salvatien omme Jacques van Steenbrugge*.

⁹⁴ *Reprochen omme Jacques van Steenbrugge*.

⁹⁵ Niet bewaard gebleven.

⁹⁶ Dit rekwest steekt niet meer in het procesdossier.

⁹⁷ Louis de Grave, Jan-Frans Hainerel en Marijn van Huele.

⁹⁸ RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7729, f°63r (14 februari 1662).

Chirurgijn Jacobus Vermandele en dokter Giraldo Heland voerden de kaal-schering en het lichaamsonderzoek uit op 16 april 1661⁹⁹. Het resultaat van het onderzoek is niet bekend, maar het was zo goed als zeker positief. In ieder geval startte diezelfde dag de tortuur met de halsband in aanwezigheid van dokter Giraldo Heland en Jan-Baptiste Piers, een advocaat bij de Raad van Vlaanderen die door superintendent van Steenberghen als vervanger van Marijn van Huele was aangeduid. De tortuur werd beëindigd nadat van Steenbrugge één of ander breuk (*rupture*) opliep en koorts kreeg. Superintendent van Steenberghen werd hiervan op de hoogte gebracht en schreef een sibillijns briefje waarin hij het leenhof van Olsene meedeelde dat het zonder medische goedkeuring geen nieuwe tortuur mocht starten¹⁰⁰. Die goedkeuring werd blijkbaar bekomen, want op 21 en 22 april 1662 werd de tortuur met de halsband hernomen in aanwezigheid van advocaat Jan-Baptiste Piers, dokter Giraldo Heland en een geestelijke.

Het proces-verbaal van de ondervraging onder tortuur van Jacques van Steenbrugge is niet bewaard gebleven. Gezien het eindvonnis dat uiteindelijk werd uitgesproken, zal Jacques van Steenbrugge wel onder tortuur een relatie met de duivel en allerlei betoveringen hebben bekend en die, éénmaal bevrijd uit de halsband, hebben ingetrokken. In iedere geval veroordeelde het leenhof van Olsene hem op 28 april 1662, op voorstel van de heksenadvocaten tot een levenslange verbanning uit Vlaanderen en de betaling van alle proceskosten *ter causen hij zeer ghedefameert ende vehementelick gheweest thebben eenen tooveraere ende veele menschen ende beesten bethoovert thebben*. Het proces duurde één jaar en twee maanden en koste in totaal 178 ponden, 8 schellingen en 4 groten.

Tanneken Viaene procedeert zich letterlijk en figuurlijk kapot¹⁰¹

Alhoewel het proces van Tanneken Viaene zich afspeelde voor het leenhof van Dentergem, wordt het best samen met de processen van Olsene behandeld. Als schoonvader en vertegenwoordiger van Franchois-Philippe Lanchals was Donato Allemanni immers op dat ogenblik de feitelijke heer van beide heer-

⁹⁹ Kwijting van 16 april 1662.

¹⁰⁰ Brief van 17 april 1662 in het procesdossier.

¹⁰¹ De processtukken zijn te vinden in RAG, *Olsene. Oud archief*, 5sexies; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7.728, f°300v en 356r, 7729, f°31r, 59r, 273r en 333r, 7735 (op datum van 27 april 1668) en 14.605; Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 en *Fonds vreemde steden*, doos 38 (Dentergem); ARA, *Rekenkamer Rijsel*, 22.027, f°154v-155r. Behalve in de processtukken die uitdrukkelijk zijn geciteerd, zijn alle gebruikte gegevens te vinden in de onkostenstaat (*Costen ende misen van justitie*) en een uittreksel uit de *ferie* die in RAG, *Raad van Vlaanderen*, 14.605 bewaard worden.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

lijkheden. Zijn baljuw Philips van Biesbrouck en zijn persoonlijke secretaris Heyndrick Weytack traden in beide heerlijkheden op, de laatste telkens als eerste schepen-leenman. Er was bovendien geen gevangenis in Dentergem, zodat Tanneken Viaene in de gevangenis van Olsene werd opgesloten en haar proces was duidelijk verbonden met die van de heksenprocessen in Olsene.

De 71-jarige Tanneken Viaene werd door Maeyken de Smet op 9 februari 1661 als medeplichtige verklikt. Zij woonde op de heerlijkheid Oudewalle in Dentergem, waar de heer van Olsene en Dentergem en zijn baljuw normaal niet konden optreden. Maar baljuw van Biesbrouck had dit wel degelijk voorzien. In een rekwesst aan de Raad van Vlaanderen van 7 maart 1661, betoogde hij dat de heksen die in Olsene waren geëxecuteerd, een aantal medeplichtigen hadden verklikt die woonden in een aantal *geinclaveerde* heerlijkheden in Olsene, Dentergem en Gottem. Omdat de gerechtsofficieren van deze heerlijkheden van wege de hoge proceskosten verzuimden om deze betichten te vervolgden, vroeg hij de de toelating om deze vervolging zelf te mogen instellen. De Raad van Vlaanderen stond hem dit toe op voorwaarde dat hij de Gentse heksenadvocaten raadpleegde voor elke belangrijke procesfase¹⁰².

Het leenhof van Dentergem hield op grond van deze delegatie¹⁰³ op 13 mei 1661 een gerechtelijk vooronderzoek tegen Tanneken Viaene. Elf personen beschuldigden haar van het betoveren van diverse vrouwen, kinderen, koeien en een varken. Zij zou ook pap hebben gemaakt voor koppels die geen kinderen kregen. Voor de drie geraadpleegde Gentse heksenadvocaten¹⁰⁴ was dit voldoende om haar aan te houden, wat gebeurde op 18 mei 1661¹⁰⁵. Nog diezelfde dag werd zij ondervraagd over haar identiteit en de heksenfaam van haar ouders en grootouders, wat zij ten stelligste ontkende¹⁰⁶, en op 23 mei 1661 over de verschillende betoveringen, die zij eveneens ontkende¹⁰⁷.

Baljuw van Biesbrouck wou ook dit strafproces snel afhandelen. Op 30 en 31 mei 1661 liet hij het leenhof van Dentergem tweeëntwintig getuigen ten laste verhoren. Nog op die laatste dag liet hij het proces-verbaal van hun verklaringen neerleggen bij het leenhof, waarbij hij meteen verklaarde om geen verder bewijs meer te willen leveren en vorderde dat Tanneken Viaene haar tegenbewijs zou leveren binnen de drie dagen.

¹⁰² Rekwesst van baljuw Biesbrouck met apostille van de Raad van Vlaanderen van 7 maart 1661.

¹⁰³ In zijn onkostenstaat van 26 oktober 1663 (*Costen ende misen van justitie*) verwijst de baljuw uitdrukkelijk naar deze delegatie.

¹⁰⁴ Gillis Parmentier, Marijn van Huele en Jan Ameye.

¹⁰⁵ Rekwesst tot aanhouding en *apostille* van het leenhof van 18 mei 1661.

¹⁰⁶ *Tichten*. Dubbel in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹⁰⁷ *Tweede tichten*: Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

Tanneken werd er persoonlijk bijgehaald. Zonder goed te weten wat zij eigenlijk deed, verklaarde zij dat zij geen tegenbewijs wenste te leveren en geen bezwaren (*reprochen ende contradictien*) had tegen de getuigen van de baljuw¹⁰⁸. Omdat een gehuwde vrouw dit echter niet zelfstandig kon beslissen, trokken vier leenmannen en de griffier van Dentergem nog diezelfde dag naar de woning van haar echtgenoot, Jan van de Ghinste, waar zij hem vroegen of hij de beslissing van zijn vrouw wou bekrachtigen. Jan van de Ghinste hield zich op de vlakte en zei dat hij niet goed wist wat hij moest doen (*ick en ben dat niet wijs*) en dat er toch geen haast bij was (*daer en is gheen haeste mee*).

Het leenhof van Dentergem vroeg advies aan vier Gentse heksenadvocaten, die op 4 juni 1661 beslisten dat het leenhof Tanneken kon laten kaal scheren, kon onderzoeken op duivelsmerken en kon ondervragen onder de tortuur met de halsband Dit alles moest gebeuren in aanwezigheid van een chirurgijn en een dokter in de geneeskunde en - wat een nieuwigheid was - van heksenadvocaat Marijn van Huele¹⁰⁹.

Baljuw van Biesbrouck nodigde dokter Giraldo Heland uit Oudenaarde en chirurgijn Jan Marcx uit Wakken terstond uit voor het lichaamsonderzoek. Maar omdat heksenadvocaat Marijn van Huele die week belet was, werd alles uitgesteld tot 11 juni 1661. In aanwezigheid van Marijn van Huele vonden dokter Giraldo Heland en chirurgijn Jan Marcx die dag *een duyster teecken in forma van een luise ofte pepercoorn van binnen sverweererighes rechterbeen, een palm beneden de knie, het welcke by ordonnantie van den doctor door den voornomden cherurgyn beproeft synde door het steken van een nailie, die selfs by den selven cherurgyn int voorseijde teecken ghelaeten synde eenen groot-en paternoster twee letten van eenen vingher, en is daeruuyt gheen bloet ghecommen*. Nadat hij haar bij de pols had gevoeld was Tanneken volgens dokter Heland, ondanks haar hoge leeftijd, in staat een *middelmatige torture van den halsbant te verdragen*¹¹⁰.

Omdat de beul van Gent eerst de daaropvolgende dag kon komen¹¹¹, was Jan van den Ghinste, Tannekens echtgenoot, in de gelegenheid om nog op 11 juni 1661 voor het leenhof van Dentergem te verschijnen samen met Maximiliaan Le Rouffon, een advocaat bij de Raad van Vlaanderen aan wie Tanneken Viaene en haar echtgenoot reeds jaren een weide in Gottem pachtten¹¹² en

¹⁰⁸ *Extraict van ferie*.

¹⁰⁹ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis Parmentier, Marijn van Huele en Jan Ameye. Marijn van Huele werd later de substituut van de procureur-generaal van Vlaanderen: ARA, Rekenkamer Rijsel, 22.028, f°107v en J. Buntinx, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, 1, Gent, 1964, 73 en 194.

¹¹⁰ Attest en kwijting van 11 juni 1661.

¹⁹¹ Ongedateerd rekwest van baljuw van Biesbrouck aan de heksenadvocaten uit de maand juli 1661.

¹¹² Afschrift van het pachtcontract van 1658 in het procesdossier.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

hen uiterst genegen was¹¹³. In zijn pleidooi vorderde Maximiliaan Le Rouffon meteen een vrije toegang tot Tanneken in de gevangenis, een afschrift van de tenlastelegging (*tichten*) en een lijstje met de namen en de woonplaatsen van de getuigen ten laste. Hij legde er sterk de nadruk op men Tanneken niet kon folteren zolang zij geen tegenbewijs had kunnen leveren en dat dit zelfs nadien niet kon gebeuren omdat zij veel te oud was. Om Tannekens hoge leeftijd te bewijzen legde bij het leenhof attest neer van de (plaatsvervangende) pastoor van Gottem waaruit bleek dat Tanneken 71 jaar eerder was geboren¹¹⁴.

Baljuw van Biesbrouck, die zijn prooi voelde ontsnappen, protesteerde hevig tegen de gang van zaken en vorderde dat het leenhof Tanneken ter stond onder tortuur zou ondervragen. Maximiliaan Le Rouffon antwoordde dat hij de zaak voor de Raad van Vlaanderen zou brengen en een vordering tot nietigverklaring en evocatie wegens procedurefouten zou instellen. Heksenadvocaat Marijn van Huele, die deze woordenstrijd bijwoonde, adviseerde het leenhof van Dentergem om op het verzoek van Le Rouffon in te gaan. Twee andere heksenadvocaten bekrachtigden een dag later dit advies¹¹⁵, waarop het leenhof van Dentergem wijselijk besloot dat baljuw van Biesbrouck aan Maximiliaan Le Rouffon een afschrift moest geven van de eerste en tweede *tichten* samen met een lijst van de getuigen ten laste en een nota waarin per artikel werd aangegeven welke getuigen hierover waren verhoord.

Jan van den Ghinste en Maximiliaan Le Rouffon kregen op 15 juni 1661 toegang tot Tanneken Viaene, weliswaar niet volledig vrij, maar, zoals artikel 2 van de ordonnantie van 31 juli 1660 het bepaalde, in aanwezigheid van twee leenmannen. Tanneken stelde Maximiliaan Rouffon en zijn medewerker Laurens van den Hane officieel aan als haar verdedigers. Haar vraag op bijstand van een geestelijke werd, tegen artikel 3 van de ordonnantie van 31 juli 1660, geweigerd.

Om haar verdediging te kunnen betalen vroeg en kreeg Jan van de Ghinste op 30 juni 1661 van het leenhof de toelating om Tannekens goederen tot beloop

¹¹³ Dit blijkt later uit de getuigenverklaring (*Enquete ende besouck*) op 7 november 1661 van zijn moeder Isabelle de Vleeshauwer, 79 jaar, weduwe van geneesheer Meester Jan le Rouffon. Zij verbleef met haar man en kinderen regelmatig op de hoeve van den Ghinste-Viaene, at en sliep er. In 1666 werd Maximiliaan Le Rouffon werd in 1666 griffier en ontvanger van de exploten van de Raad van Vlaanderen: ARA, *Rekenkamer Rijsel*, 22.023-22.030 (telkens f°1r) en J. Buntinx, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, 3, Gent, 1966, 203, 222 en 228.

¹¹⁴ Attest in procesdossier. Bij haar eerst verhoor zei Tanneken dat zij 76 jaar oud was en later zelfs nog eens dat zij driemaal vijftintig en zes jaar (=81 jaar) oud was.

¹¹⁵ Advies van Jacques van der Heyden, Gillis van der Heyden en Marijn van Heule.

van vierentwintig ponden te verkopen, wat gebeurde bij openbare verkoop van 12 juli 1661. Jan van de Ghinste verkocht die dag twee koeien, een kalf, een groot varken, het nog te maaien graan op een veld van zeshonderd lants, het hooi op een weide van een half gemet en een nieuw, nog te monteren, weefgetouw. Philips van de Castele, Tannekens zoon uit een eerder huwelijk, kocht het grootste deel van die goederen in, maar ook griffier Roegier de Cock zag een opportuniteit en kocht een kalf, waarvan hij de koopprijs later wegens verborgen gebreken betwistte en ... uiteindelijk nooit betaalde. De verkoop van Tannekens goederen bracht uiteindelijk 20 ponden, 7 schellingen en 6 groten op¹¹⁶, wat veel te weinig was om de hoge proceskosten en de peperdure advocaten te betalen.

Om het tegenbewijs zonder problemen te laten verlopen vorderde Maximiliaan Le Rouffon op 30 juni 1661 dat heksenadvocaat van Huele, net zoals in het proces van Jacques van Steenbrugghe, het tegenbewijs zou bijwonen. Het leenhof van Dentergem weigerde dit, waarop Maximiliaan Le Rouffon een eerste rekweset indiende bij de Raad van Vlaanderen, waarbij hij in hoofdorde de evocatie van proces wegens procedurefouten en in ondergeschikte orde het bijwonen van het tegenbewijs door heksenadvocaat van Huele vorderde. De Raad van Vlaanderen stond dit laatste toe op 6 juli 1661. Marijn van Huele bepaalde meteen dat het tegenbewijs zou plaatsvinden op 12 juli 1661 om negen uur in de herberg 'de Zwaan' in Dentergem¹¹⁷. Op die dag verhoorde het leenhof van Dentergem zes getuigen ten ontlaste¹¹⁸. Op voorstel van Maximiliaan Le Rouffon hadden sommigen van hen reeds op 21 en 23 juni 1661 een schriftelijke verklaring (*attestatie*) met een gelijkaardige inhoud opgesteld¹¹⁹.

Nu het contact tussen Tanneken, haar echtgenoot en haar advocaat was hersteld, kon Tanneken hen ook uiteen zetten in welke ellendige omstandigheden zij in Olsene zat opgesloten. Maximiliaan Le Rouffon deed hierover zijn beklag bij het leenhof van Dentergem op 30 juni 1661. Tanneken kreeg volgens hem alleen wat roggebrood en pap met brokken te eten. Baljuw van Biesbrouck antwoordde dat Tanneken als verdachte van een zeer zwaar misdrijf meer dan behoorlijke kost en drank kreeg. Het leenhof van Dentergem reageerde niet.

¹¹⁶ *Rekeninghe ende bewijs ende reliqua* ingediend door Jan van den Ghinste op 30 oktober 1661.

¹¹⁷ Rekweset met *apostillen* van 6 juni 1661.

¹¹⁸ *Enqueste ende besouck van oorconden*. De etiketten van dit tegenbewijs en het *intendit* van Tanneken Viaene van 12 juli 1661 zitten in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹¹⁹ Zie de getuigenverhoren en ook de staat van onkosten van Maximiliaan le Rouffon van 17 december 1661 die in het procesdossier steekt. Een afschrift van één van die attestaties zit in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

De komst van Marijn van Huele op 12 juli 1661 bood een nieuwe gelegenheid om de mensonwaardige opsluiting aan te kaarten. Op diens initiatief hield het leenhof van Dentergem op 13 juli 1661 in Olsene een buitengewone zitting waarop Tanneken, in aanwezigheid van haar echtgenoot Jan, haar zoon Pieter van de Castele, Maximiliaan Le Rouffon en Marijn van Huele, persoonlijk verklaarde dat zij de eerste drie tot vier weken van haar aanhouding nog vrij behoorlijk was behandeld. In die tijd kreeg ze 's morgens, 's middags en 's avonds één tot twee rogge- of andere boterhammen met een bord soep en een goede pint bier. Maar sedert Maximiliaan Le Rouffon haar zaak behartigde, kreeg zij maar één of twee keer per dag wat bier of soep, wat veel te weinig was voor een vrouw die driemaal 25 en 6 jaar oud was¹²⁰. Tanneken vroeg het leenhof een behandeling zoals in de eerste weken en nu en dan een beetje vlees. Zij vertelde ook dat ze was opgesloten in een houten kot op de zolder van het huis van gerechtsofficier Joos Verpraet, waar ze nauwelijks verse lucht kreeg en slechts een beetje licht via het slecht onderhouden strodak¹²¹.

Het leenhof ondervroeg hierover baljuw van Biesbrouck, die op de vorige zitting niet aanwezig was¹²². Hij antwoordde dat Tanneken meer dan voldoende eten en drinken kreeg en zat opgesloten op een plaats in Olsene waar reeds meer dan honderd jaar verdachten van een veel minder zware misdrijven werden opgesloten. Tanneken was volgens hem een leugenaarster. Aan het leenhof verklaarde zij dat zij 81 jaar oud was, terwijl uit haar doopceel bleek dat zij maar 71 jaar was¹²³.

Omdat het leenhof van Dentergem ook nu geen beslissing nam, stapte Maximiliaan Le Rouffon een tweede keer naar de Raad van Vlaanderen. In een rekwest van 18 juli 1661 wees hij er op dat Tanneken in een houten hok van zes tot zeven voeten hoog, breed en diep op een zolder onder een strodak zat opgesloten. Zij kon er nauwelijks staan of liggen en er kwam rechtstreeks geen licht en lucht binnen. Er was slechts één gat waardoor men een pint bier kon steken en een klein venstertje dat uitgaf op het dak waarvan het stro gelukkig wat was weggewaaid zodat er wat licht door kwam. Tanneken kon in dat duister kot alleen iets zien wanneer zij haar handen boven haar ogen hield. Zij sliep er op wat stro en een hoofdkussen dat ze van bij haar thuis had laten overbrengen. Zij kreeg heel weinig voedsel, te weten drie roggeboterhammen per dag en soms wat pap of melk. Sedert zij Maximiliaan Le Rouffon onder de arm had genomen waren deze karige maaltijden nog verminderd. In het hok was het soms zo warm dacht dat de kort ademende Tanneken nu en dan dacht te zullen stikken. Om al deze redenen vroeg Maximiliaan Le Rouffon haar onmiddellijke vrijlating.

¹²⁰ Hieruit blijkt dat zij de eerste tekenen van dementie vertoonde.

¹²¹ Proces-verbaal van de zitting van 13 juli 1661.

¹²² Nadien stelde hij dat de zitting stiekem had plaatsgevonden.

¹²³ Antwoord van baljuw van Biesbrouck op 15 juli 1661.

Op rapport van superintendant Jan-Baptiste van Steenberghen, die zich intussen had geïnformeerd bij heksenadvocaat Marijn van Huele, besliste de Raad van Vlaanderen nog diezelfde dag dat Tanneken onmiddellijk naar de stadsgevangenis van Gent¹²⁴ moest worden overgebracht¹²⁵, bevelschrift dat reeds de dag nadien door een deurwaarder van de Raad van Vlaanderen werd uitgevoerd¹²⁶. Met kar en paard werd Tanneken Viaene die dag naar Gent gevoerd, samen met Jacques van Steenbrugge die op 15 juli 1661 een gelijkaardig rekwest bij de Raad had ingediend¹²⁷.

Maar baljuw van Biesbrouck legde zich bij dit verdict niet neer. Op zijn aandringen diende Donato Allemanni, schoonvader en vertegenwoordiger van de minderjarige heer van Olsene en Dentergem, op 20 juli 1661 een rekwest in bij de Raad van Vlaanderen waarin hij beide gevangenen terugvorderde. Uit een attest van dokter de Dycker en een aantal inwoners van Olsene bleek volgens Allemanni dat de beweringen van Tanneken Viaene en Jacques van Steenbrugge *abusif ende onwaerachtig* waren. Beide gevangenen waren er zelfs beter aan toe dan in de stadsgevangenis van Gent. Een commissaris van de Raad van Vlaanderen kon dit in Olsene gerust komen vaststellen¹²⁸. De Raad van Vlaanderen ging in op dat laatste voorstel en liet superintendant Jan-Baptiste van Steenberghen op 31 juli en 1 augustus 1661 een plaatsbezoek in Olsene uitvoeren. Het plaatsbezoek geschiedde in aanwezigheid van baljuw van Biesbrouck, eerste leenman-schepen Heyndrick Weytack, procureur Pieter de Cock en Donato Allemanni. Jan-Baptiste van Steenberghen was voordien door de koetsier van Allemanni in Gent afgehaald¹²⁹.

In Olsene stelde superintendant van Steenberghen vast dat Jacques van Steenbrugge voor zijn verplaatsing naar Gent in stenen hok recht tegenover de kasteelbrug zat opgesloten. De vloer van het hok lag drie tot vier voeten beneden het aardoppervlak en was deels voorzien van vloerstenen. Het plafond bestond uit een *vaute in forme van een wiege*, waardoor een volwassen persoon in het midden van het hok niet kon recht staan. Het geheel was afgesloten met een vergrendelde houten deur waarin slechts één lucht- en lichtgat was. Jacques van Steenbrugge sliep er op stro en moest zijn behoeften doen in een kuip die nu en dan werd geledigd. Sedert zijn overbrenging naar Gent waren de muren wit gekalkt, wat een vervelende geur opleverde. In de deur

¹²⁴ De zogenaamde 'Castellete'-gevangenis.

¹²⁵ Rekwest van Tanneken Viaene met 'apostille' van de Raad van Vlaanderen van 18 juli 1661.

¹²⁶ Verslag van gerechtsdeurwaarder Jan de le Henne met kwijting door le Rouffon.

¹²⁷ Rekwest van Jacques van Steenberghen met *apostille* van de Raad van Vlaanderen van 18 juli 1661.

¹²⁸ Rekwest van 20 juli 1661.

¹²⁹ Brief van Donato Allemanni van 28 juli 1661.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

was een tweede licht- en luchtgat gemaakt. Omdat een gevangene er niet kon in recht staan en er nauwelijks kon wandelen, wat slecht was voor zijn gezondheid, wilde de superintendent dat het hok werd uitgediept. Hij ging er wel mee akkoord dat de gevangene werd opgesloten in een bovenliggend kamertje waarin tot dan toe een tweetal knechten sliepen en dat voorzien was van ijzeren vensterstaken.

Superintendent Van Steenberghen bezocht vervolgens de plaats waar Tanneken Viaene was opgesloten. Hij vond er een houten hok van zeven tot acht voeten hoog, breed en diep, dat dateerde uit 1517 en gelegen was onder het strodak van het huis waarin gerechtsofficier Jan van Praet woonde. Superintendent van Steenberghen kroop in het hok en stelde vast dat Tanneken, die niet groot was, erin kon rondlopen en rechtstaan. Ze sliep er op een kafzak. Sedert haar verhuis naar Gent had men aan de bovenkant een bijkomend lucht- en lichtgat gemaakt. Van Steenberghen keurde het hok goed en vroeg de bewakers wat zij Tanneken als voeding gaven. Zij antwoordden dat zij haar dagelijks een bord bonen- of erwtensoep met vlees of eieren en tarwe- of roggebrood gaven en, als zij het vroeg of dorst had, wat melk. Volgens de cipiers was Tanneken een lastige tante¹³⁰!

Jan-Bapiste van Steenberghen bracht hierover op 1 augustus 1661 verslag uit bij de Raad van Vlaanderen. Hij stelde voor om zowel Tanneken Viaene als Jacques van Steenbrugge terug naar Olsene terug te brengen, zij het op voorwaarde dat de intussen aangebrachte licht- en luchtgaten behouden bleven en het afval iedere dag werd gereinigd. De Raad van Vlaanderen ging hiermee akkoord ondanks het verzet van Tanneken Viaene¹³¹. Nog op 1 augustus 1661 werden beide verdachten naar Olsene teruggebracht, dit tot grote vreugde van de plaatselijke leenmannen, die er menig pint op dronken¹³². Eerste leenmanschepen Weytack liet aan de heksenadvocaten en superintendent van Steenberghen weten dat men Marijn van Huele voortaan liever niet meer als commissaris naar Dentergem of Olsene zag komen¹³³!

Maximiliaan Le Rouffon was intussen niet blijven stilzitten. Op 27 juli 1661 diende hij bij de Raad van Vlaanderen een (derde) rekwest in teneinde Marijn van Huele een aantal bijkomende getuigen in Gent te laten verhoren¹³⁴. Op

¹³⁰ Verbaal van Jan-Baptiste van Steenberghen van 31 augustus 1661. Het origineel is te vinden in RAG, *Raad van Vlaanderen*, 2731.

¹³¹ Antwoord van 1 augustus 1661 in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹³² Teerkostenstaat van Jan Martens in het dossier van Joos Verpraet.

¹³³ Brief van 4 augustus 1661 en ongedateerd rekwest van procureur Pieter de Cock.

¹³⁴ Rekwest van 27 juli 1661: Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

29 juli 1661 vorderde hij bij het leenhof van Dentergem een rechtsdag voor de voortzetting van het tegenbewijs (*versterckinghe van de contrapreuve*). Om deze voortzetting te kunnen uitvoeren moest hij echter de namen en de woonplaatsen kennen van de geestelijken en de paarden- en koeienmeesters die volgens de getuigen ten laste hadden gezegd dat er bij de ziekte of het overlijden van bepaalde mensen of dieren sprake was van toverij. Baljuw van Biesbrouck weigerde die namen te geven, maar het leenhof gaf hem daartoe opdracht na advies van twee heksenadvocaten¹³⁵. De baljuw voerde die opdracht uit op 7 augustus 1661¹³⁶.

Het leenhof van Dentergem bepaalde vervolgens een rechtsdag voor de voortzetting van het tegenbewijs, maar omdat Marijn van Huele die dag niet aanwezig kon zijn, werd een nieuwe datum vastgelegd zonder dat dit met van Huele werd afgesproken. Maximiliaan Le Rouffon vreesde dat hij op die nieuwe datum verstek zou krijgen wanneer hij niet verscheen. Hij wendde zich daarom voor een vierde keer tot de Raad van Vlaanderen waar hij bij rekwest een schorsing van het proces vorderde totdat het leenhof van Dentergem een afspraak had gemaakt met Marijn van Huele. De Raad van Vlaanderen stond dit toe op 5 september 1661¹³⁷, waarna Marijn van Huele op 19 september 1661 de datum van de voortzetting van het tegenbewijs bepaalde op 19 oktober 1661¹³⁸. Op die dag verhoorde het leenhof van Dentergem zeven bijkomende getuigen ten ontlaste, getuigenbewijs dat op 7 november 1661 nog werd aangevuld met acht andere getuigen ten ontlaste¹³⁹.

Na dit laatste tegenbewijs strandde het proces tegen Tanneken Viaene in een oeverloze discussie over de afrekening en betaling van de reeds gedane proceskosten. Begin oktober 1661 was immers al het geld opgebruikt van de openbare verkoop van Tannekens goederen¹⁴⁰. Op advies van Maximiliaan le Rouffon had Tanneken Viaene op 17 oktober 1661 al haar goederen afgestaan aan baljuw van Biesbrouck, zij het onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat hij alle proceskosten, met inbegrip van de kosten van het tegenbewijs en haar advocatenkosten, zou betalen en hiervan rekenschap zou geven¹⁴¹. Baljuw van Biesbrouck, die goed inzag dat hijzelf of de heer van Olsene hierbij geld zouden inschieten, weigerde dit aanbod, zogezegd omdat de opbrengst van de openbare verkoop van 12 juli 1661 nog niet was opgebruikt.

¹³⁵ Advies van Gillis Parmentier en Jan Ameye van 1 augustus 1661.

¹³⁶ Geschrift van 7 augustus 1661.

¹³⁷ Rekwest van Tanneken Viaene met apostille van 5 september 1661.

¹³⁸ Beschikking van 19 september 1661.

¹³⁹ *Enquete ende besouck* op datum. Voor de etiketten van deze getuigenverhoren zie Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹⁴⁰ *Rekeninghe, bewijs ende reliqua* ingediend door Jan van den Ghinste op 30 oktober 1661.

¹⁴¹ Akte van afstand van 17 oktober 1661. Volgens die akte had Jacques van Steenberghen dit ook gedaan.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Maximiliaan Le Rouffon richtte zich daarop op 17 oktober 1661 voor een vijfde keer tot de Raad van Vlaanderen, waar hij bij rekwest vorderde dat het leenhof van Olsene een aantal heksenadvocaten de opdracht zou geven om de proceskosten te taxeren¹⁴². Na enige aarzeling ging het leenhof van Dentergem hiermee akkoord¹⁴³, waarop de Raad van Vlaanderen op 24 januari 1662 het crimineel proces schorste tot de taxatie had plaatsgevonden en de heksenadvocaten Jacques van der Heyden, Cornelis de Cusere en Gillis van der Heyden met deze taxatie belaste¹⁴⁴.

Intussen had het leenhof van Dentergem evenwel zelf een taxatie laten uitvoeren door drie andere heksenadvocaten, namelijk Jacques Lamzoete, Jan-Frans Hainerel en Jan Ameye. Bij rekwest van 11 februari 1662 vorderde het leenhof dat de Raad van Vlaanderen deze taxatie zou goedkeuren en het proces zou evoceren *midts dat t'suppliantens criminele justitie bij middele van alle sorten van proceduren soo swaer ghemaect wordt dat het in effect onmoghe-lick is die bij supplianten t'exerceren*¹⁴⁵. Tannekens advocaten antwoordden drie dagen later dat de taxatie moest gebeuren door de heksenadvocaten die de Raad van Vlaanderen had aangeduid en niet door diegenen die het leenhof zelf had gekozen¹⁴⁶. De Raad van Vlaanderen volgde dat betoog op 14 april 1662¹⁴⁷.

Jacques van der Heyden, Cornelis de Cusere en Gillis van der Heyden deden de taxatie, maar nu was het leenhof van Dentergem het hiermee niet eens. Bij rekwest van 7 juni 1662 vorderde het de verwerping van die afrekening. De Raad van Vlaanderen weigerde dit en bepaalde dat de baljuw of de heer van Olsene moesten instaan voor alle kosten van het tegenbewijs¹⁴⁸. Omdat baljuw van Biesbrouck hieraan geen gevolg gaf, richtte Maximiliaan Le Rouffon zich in Tannekens naam voor een zesde keer tot de Raad van Vlaanderen. In een rekwest van 13 juli 1662 vorderde hij dat het leenhof van Dentergem hem 32 ponden, twee schellingen en vier ponden groten proceskosten zou uitbetalen¹⁴⁹. Het leenhof van Dentergem weigerde dit omdat dat het geen partij was in het heksenproces, waarop de Maximiliaan Le Rouffon op 27 juli 1662

¹⁴² Rekwest van 17 oktober 1661, dat herhaald werd op 17 december 1661. Kopie hiervan in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹⁴³ Akkoord van 10 januari 1662. Vonnis in apostille van de aanvraag van 10 januari 1662.

¹⁴⁴ Vonnis in *apostille* van de aanvraag van 24 januari 1662; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7729, f°31r.

¹⁴⁵ Rekwest van 11 februari 1662; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7729, f°59r.

¹⁴⁶ Antwoord van 16 februari 1662.

¹⁴⁷ *Inventaris omme leenmannen met apostille* van 14 april 1662.

¹⁴⁸ Rekwest van het leenhof van Dentergem met *apostille* van de Raad van 7 juni 1662; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7729, f°273r.

¹⁴⁹ Rekwest van 13 juli 1662; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7729, f°333r.

repliceerde dat dit wel het geval was¹⁵⁰. Op 31 augustus 1662 diende hij zijn rekwest van 13 juli 1662 opnieuw in bij de Raad van Vlaanderen¹⁵¹.

Intussen bleef Tanneken Viaene in dezelfde oncomfortabele omstandigheden opgesloten op de zolder in Olsene. Zij had er opnieuw geen contact meer met haar advocaat of haar familie. In december 1662 was het er zo koud dat zij zich verplicht voelde om bij de Raad van Vlaanderen op 16 december 1662 *goedt vier* te vorderen. De Raad van Vlaanderen liet baljuw van Biesbrouck op 22 december 1662 antwoorden op haar verzoekschrift¹⁵². Tanneken had volgens hem helemaal niet te klagen. De gevangenis was een plaats van bewaring en geen *plaetse van recreatie ofte contentement*. Er bestond nergens een *schoone ende anghename vanghenisse*. In het hok kon er onmogelijk directe verwarming worden aangebracht. Men kon alleen wat meer stoken in de onderliggende keuken, wat sindsdien was gebeurd. Om te bewijzen dat hij Tanneken Viaene helemaal niet passioneel vervolgde, stelde hij voor om dat de Raad van Vlaanderen het proces zou evoceren, zij het wel op voorwaarde dat hem vooraf alle gedane proceskosten werden betaald¹⁵³.

Baljuw van Biesbrouck kende in die tijd trouwens nog andere procescomplicaties. In zijn hoedanigheid van echtgenoot van Tanneken Viaene was Jan van den Ghinste op 17 oktober 1661 akkoord gegaan met de afstand van Tannekens boedel ten voordele van de baljuw van Biesbrouck, zij het op voorwaarde dat hij het vruchtgebruik op die goederen kon behouden¹⁵⁴. Dit laatste bracht moeilijkheden mee bij het vaststellen van de precieze boedelbeschrijving van Tannekens goederen. Zonder dat dit was opgelost liet van Biesbrouck uitvoerend beslag leggen op al haar goederen. Hierbij werd ten onrechte een deel van Jan's goederen verkocht. Dit leidde tot een afzonderlijk proces voor de Raad van Vlaanderen waarin Jan van den Ghinste zich keerde tegen baljuw van Biesbrouck en de nietigheid van het beslag vorderde, waarmee de Raad van Vlaanderen op 4 augustus 1662 akkoord ging¹⁵⁵. Onder de in beslag genomen goederen bevonden zich ook de vruchten van de gronden die Maximiliaan Le Rouffon verpachtte aan Jan van den Ghinste. Maximiliaan Le Rouffon vorderde meteen de nietigverklaring van dit beslag voor het leenhof van de heerlijkheid Oudewalle in Dentergem¹⁵⁶.

¹⁵⁰ *Replique* van 27 juli 1662.

¹⁵¹ Rekwest van 31 augustus 1662.

¹⁵² Rekwest met *apostille* van de Raad van 16 december 1662 en vonnis bij *apostille* van 12 april 1663.

¹⁵³ Antwoord van 22 december 1661, gevolgd door een repliek van Tanneken van 29 januari 1663 en een dupliek van de baljuw van 8 februari 1663.

¹⁵⁴ Betekening van 19 oktober 1661.

¹⁵⁵ RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7729, f°371v en 383v. Afschrift van het vonnis in procesdossier. Op 31 oktober 1661 bekwam Jan van den Ghinste reeds van de Raad van Vlaanderen dat het beslag op zijn persoon nietig werd verklaard.

¹⁵⁶ Repliek en dupliek in het procesdossier.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Het crimineel proces tegen Tanneken Viaene bleef aldus onbeslist hangen tot 18 april 1663. Op die dag verscheen Tanneken Viaene persoonlijk voor het leenhof van Dentergem, waar zij, vraag van baljuw van Biesbrouck, afstand deed van elk verder tegenbewijs en de vertegenwoordigingsbevoegdheid van haar echtgenoot en haar advocaten introk¹⁵⁷. Kort daarna (30 april 1663) diende baljuw van Biesbrouck een rekwes in bij de Raad van Vlaanderen om het schorsingsbevel van 24 januari 1662 op te heffen. Jan van den Ghinste verzettede zich hiertegen door erop te wijzen dat baljuw van Biesbrouck Tanneken had misleid door haar te beloven dat ze aldus vlug vrij zou komen¹⁵⁸. Hij vorderde meteen opnieuw vrije toegang tot zijn vrouw. De Raad stond hem dit toe op 30 juni 1663¹⁵⁹.

Door niet meer te achterhalen omstandigheden bleef het proces tegen Tanneken Viaene vervolgens verder onbeslist hangen tot juli 1667. Een inval van het Franse leger deed toen iedereen uit Olsene vluchten. Baljuw van Biesbrouck vluchtte naar Gent en nam Tanneken, die intussen 77 jaar was geworden, met hem mee, waar hij ze op 21 juli 1667 in het Gentse Gravensteen liet opsluiten. Door haar hoge leeftijd en haar jarenlange, benepen opsluiting was Tanneken inmiddels zo gebrekkig (*caducq*) geworden dat ze nog alleen met krukken kon lopen en slechts met hulp van anderen haar natuurlijke behoeften kon doen. Zij was zo ziek dat cipier Pierre Mahieu het nodig achtte om haar medicamenten en wat betere voeding dan normaal te geven. De cipier vorderde die verzorgingskosten terug van baljuw van Biesbrouck, maar deze weigerde ze te betalen. De cipier vorderde ze dan maar op 16 juli 1667 voor de Raad van Vlaanderen¹⁶⁰. Tanneken sloot zich aan bij die vordering en verzocht de Raad van Vlaanderen meteen dat men haar nooit meer naar Olsene zou terugbrengen. De Raad van Vlaanderen stond haar dit toe op 1 augustus 1667¹⁶¹.

Baljuw van Biesbrouck was het daarmee niet eens. Op 24 september 1667 tekende hij verzet aan tegen laatstgenoemde beslissing en vorderde hierbij dat Tanneken naar Olsene zou worden teruggebracht, verzoek dat hij herhaalde op 13 december 1667. Meteen kreeg Frans de Bock, procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen, kennis van Tannekens proces. Hij stelde zich de vraag waarom het strafproces zo lang aansleepte¹⁶² en vorderde bij de Raad van

¹⁵⁷ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹⁵⁸ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹⁵⁹ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹⁶⁰ Rekwes van Pieter Mahieu, cipier van het Gravensteen met *apostille* van 26 juli 1667. Hij herhaalde dit rekwes op 23 september en 12 oktober 1667.

¹⁶¹ Rekwes van Tanneken Viaene met *apostille* van de Raad van 1 augustus 1667.

¹⁶² Rekwes van de procureur-generaal van 14 oktober 1667 in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

Vlaanderen dat hem alle processtukken zouden worden overgemaakt. De Raad van Vlaanderen stond hem dit toe¹⁶³, wat kort nadien gebeurde¹⁶⁴.

Op vordering van de procureur-generaal besliste de Raad van Vlaanderen vervolgens op 27 april 1668 dat raadsheer-commissaris Antoon Schoorman aan baljuw van Biesbrouck zou vragen waarom het proces reeds zo lang aansleepte¹⁶⁵ en aan Tanneken Viaene of zij nog *reprochen* tegen de getuigen ten laste wilde indienen. De Raad besloot ook dat Tanneken, omwille van haar ouderdom en ziekte, niet meer kon gefolterd worden en ook niet meer uit het Gravensteen kon vervoerd worden¹⁶⁶. Op 30 oktober 1668 Tanneken nog in het Gravensteen gedagvaard om bij het leenhof van Dentergem haar *contre-preuve* te leveren, iets dat werd herhaald op 19 november 1668¹⁶⁷. Sindsdien is elk spoor van een verdere vervolging tegen haar persoon verloren gegaan¹⁶⁸. In 1670 zat zij evenwel nog altijd in het Gravensteen in Gent opgesloten¹⁶⁹. Dit doet ons veronderstellen dat zij daar uiteindelijk overleed en uiteindelijk nooit wegens hekserij is veroordeeld geworden.

De laatste stuiptrekkingen: de processen van Joosyne en Adriane Dhanens

Jan Martens, schepen-leenman en herbergier, diende einde 1662 de rekening in van de onkosten die de leenhoven van Olsene en van Dentergem tijdens de heksenprocessen van 1660 tot 1662 in zijn herberg de Papegaai in Olsene hadden gemaakt. De onkosten bedroegen in totaal 928 ponden en 16 schellingen parisis, een echt fortuin voor die tijd¹⁷⁰. Volgens deze rekening vonden er in Olsene nog twee andere heksenprocessen plaats. Van 9 tot 11 februari 1662 hield het leenhof van Olsene een *informatie preparatoire* over de gedragingen van Joosyne Dhanens die door Maeyken de Smet van hekserij was beschul-

¹⁶³ Rekwest van baljuw van Biesbrouck met *apostille* van de Raad van 13 december 1667; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7735, f°234v.

¹⁶⁴ *Inventaris*.

¹⁶⁵ Baljuw van Biesbrouck werd hierover tot 12 september 1668 ondervraagd: RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7735 (op datum).

¹⁶⁶ *Pointen ex officio* van 27 april 1668 en RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7735 (op datum).

¹⁶⁷ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

¹⁶⁸ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel)..

¹⁶⁹ In dat jaar werd zij aldaar door dokter Andries van der Heyden medisch onderzocht ARA, *Rekenkamer Rijsel*, 22.027, Rekening 1670, f°154r-155r.

¹⁷⁰ RAG, *Olsene. Oud archief*, 5ter. Ter vergelijking: gans het vermogen van Joos Verpraet bracht slechts 449 ponden en 11 schellingen op, en de twee koeien, een kalf, een groot varken, het nog te maaien graan op een veld van zeshonderd lants, het hooi op een weide van een half gemet en een nieuw, nog te monteren, weefgetouw van Tanneken Viaene brachten uiteindelijk slechts 20 ponden, 7 schellingen en 6 groten op.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

digd. Acht getuigen beschuldigden haar van het betoveren van vier kinderen, één man, één vrouw en het bederven van de melk bij twee personen¹⁷¹. Aangezien deze *informatie preparatoire* het enige bewaarde processtuk en de onkostennota geen melding maakt van verdere proceshandelingen, kunnen wij redelijkerwijs besluiten dat het proces van Joosyne Dhanens beperkt zal gebleven zijn tot dit gerechtelijk vooronderzoek. Dit zal ook het geval geweest voor het proces van haar zuster Adriane Dhaenens, die door eveneens door Maeyken de Smet van medeplichtigheid was beschuldigd en waarvoor het leenhof van Olsene de kosten van een gerechtelijk vooronderzoek in rekening bracht¹⁷².

II. De heksen, hun burens en hun vervolgers

Hekserij: een multifunctioneel begrip

Zich inspirerend op de etnologie benadrukt de moderne geschiedschrijving momenteel dat hekserij een misdrijf was dat zich van andere misdrijven zoals doodslag, diefstal en brandstichting onderscheidde doordat het geen duidelijk materieel bestanddeel had. Hekserij bestond niet uit één bepaalde handeling of onthouding, maar uit een geheel van openbare en verborgen gedragingen die door en in elkaar verstrengeld zaten en samen een negatief beeld van de vervolgde persoon opleverden. Van hekserij werden verdacht: familieleden van reeds veroordeelde of verdachte heksen, vreemdelingen, bedelaars, ruziemakers, profiteurs en strebers. Samen hadden zij één gemeenschappelijk kenmerk: door hun negatieve levenshouding hadden zij het vertrouwen verloren van de gemeenschap waarin zij leefden zodat zij er best konden gemist worden¹⁷³.

¹⁷¹ RAG, *Olsene, Oud archief*, 5quater.

¹⁷² RAG, *Olsene, Oud archief*, 5ter.

¹⁷³ Walz, *Hexenglaube ...*, 46-47 en 269-305; Briggs, *Witches ...*, 22-24; G. Schwerhoff, *Hexenverfolgungen in einere frühneuzeitlichen Grossstadt. Das Beispiel der Stadt Köln*, W. Isenberg en G. Mölich (ed.), *Hexenverfolgung im Reinland. Ergebnisse neuerer Lokal- und Regionalstudien* (Bensberger Protokolle, 85), Bergisch Gladbach, 1996, 344-349; H. Schnabel-Schüle, *Überwachen und Straffen im Territorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems strafrechtlicher Sanktionen im Frühneuzeitlichen Württemberg* (Forschungen zur deutschen Rechtsgeschichte, 16), Keulen, 1997, 21-22; W. Rummel, *Von Umgang mit Hexen und Hexerei: Das Wirken des Alltags in Hexenprozessen und die alltägliche Bedeutung des Hexenthemas*, G. Franz en F. Irsigler (ed.), *Methode und Konzepte...*, 83-86; M. Gaskill, *The Devil in the Shape of a Man: Witchcraft, Conflict and Belief in Jacobean England*, *Historical research*, 71 (1998), 170-171; Dillinger, "Böse Leute"..., 232-233.

Die vertrouwensbreuk komt het best aan bod in de verklaringen van de getuigen ten laste¹⁷⁴. Op een bijna stereotiepe wijze beschuldigen zij de verdachten van het feit dat zij reeds jarenlang van hekserij befaamd waren en schreven hun voorts een reeks ongelukken toe nadat zij een aantal, soms zeer alledaagse, gedragingen hadden gesteld. Meteen stelt zich de vraag waarom de vervolgd (en geen andere personen) sinds jaar en dag een heksenfaam hadden en waarom bepaalde handelingen en onthoudingen van de vervolgd wel, en dezelfde handelingen en onthoudingen van andere personen niet als schadeverwekkend werden geïnterpreteerd¹⁷⁵. Met andere woorden welke waren de determinerende (primaire en secundaire¹⁷⁶) factoren die ervoor zorgden dat iemand van hekserij werd verdacht en uiteindelijk werd uitgepikt om geslachtofferd te worden?

Sociaal profiel van de vervolgd¹⁷⁷

Jan Dhondt¹⁷⁸ was de bijna 15-jarige zoon van Pieter Dhondt en Joosyne Blancke. Hij werd geboren in Gent op 30 december 1645 en nog diezelfde dag in de Sint-Michielskerk gedoopt¹⁷⁹. Hij woonde eerst bij zijn ouders in Machelen en verhuisde met hen op vijfjarige leeftijd naar een pachthoeve in Olsene, waar hij nog woonde toen hij werd aangehouden. Hij hielp zijn vader, die een eigen paard bezat, als koewachter, paardenknecht en dorser. Hij kon, en dit tot grote verwondering van sommige leenmannen die dit zelf niet konden, lezen en schrijven.

Joos Verpraet¹⁸⁰ was de zoon van Arent Verpraet en Lieve Shuyvetters. Toen hij werd aangehouden was hij 50 jaar. Hij werd geboren in Ingoigem en verhuisde met zijn ouders naar Nokere, waar zijn broer Adriaan bleef wonen. Op 30-jarige leeftijd huwde hij met Jacquemynken de Loof en verhuisde naar

¹⁷⁴ De getuigen ten ontlaste geven soms negatieve kenmerken prijs. Dit was zeker het geval in het proces van Jacques van Steenbrugge die de getuigen ten laste opnieuw dagvaardde om ze aan een soort kruisverhoor te onderwerpen.

¹⁷⁵ Rummel, *Von Umgang*..., 98.

¹⁷⁶ Walz, *Hexenglaube*..., 269-305; Dillinger, "Böse Leute"..., 185.

¹⁷⁷ Voor het curriculum vitae van de drie mannen en de vijf vrouwen die in Olsene en Dentergem werden vervolgd, zijn wij louter en alleen aangewezen op de bewaarde procesdossiers. Andere archiefstukken met gegevens over hun persoon, die eveneens met veel nut zouden kunnen worden gebruikt (W. Rummel, *Bauern, Herren und Hexen* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, 94), Göttingen, 1991, 259-315) zijn niet bewaard gebleven.

¹⁷⁸ De naam wordt in het procesdossier geschreven als De Hondt, d'hondt, dhont en Dhont.

¹⁷⁹ Attest van de pastoor van de Sint-Michielskerk.

¹⁸⁰ Soms geschreven als van Praet. Het is niet duidelijk of hij familie was van Joos van Praet, cipier en gerechtsofficier in Olsene.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Petegem bij Deinze, waar hij zes jaar bleef wonen om vervolgens naar Kruishoutem te verhuizen. Eén jaar later verhuisde hij naar een pachthoeve in Olsene, waar hij een tijdje schepen was¹⁸¹. Ten tijde van zijn aanhouding woonde hij met zijn vrouw in Gottem op een pachthoeve van de heer van Olsene, terwijl hij zijn pachthoeve in Olsene had behouden en ook in Kruishoutem een bos pachtte. Hij had twee knechten, twee meiden en een schaapherder in dienst. Hij kon lezen noch schrijven.

Maeyken de Smet was 62 jaar toen zij in december 1660 werd aangehouden. Zij werd geboren in Olsene als de dochter van Louis de Smet en Franchyne Swerts en huwde er op 23-jarige leeftijd met Louis van Daele¹⁸², met wie ze dertien jaar samenwoonde. Na diens overlijden bleef zij vijftien maanden weduwe en hertrouwde vervolgens met Jan Rahou, die tijdens haar proces nog in leven was. Uit haar eerste huwelijk had zij vier kinderen en uit haar tweede huwelijk twee kinderen. Laatstgenoemden waren beiden overleden. Zij verdiende haar kost met het kweken van koeien, het spinnen van garen en het zwingelen van vlas. Zij had zich gespecialiseerd in het behandelen van de koekziekte, maar kon noch lezen noch schrijven. Over haar bezittingen is niets gekend.

De 32-jarige Elisabeth de Smet¹⁸³ was een ongehuwde dochter van Antheunis de Smet en Janneken Langheraert, die beiden waren overleden. Haar grootvader aan vaderszijde noemde Stasen de Smet, haar grootmoeder aan vaderszijde Lievyne Verhenne, haar grootvader aan moederszijde Jan van Lagheraert en haar grootmoeder aan moederszijde Leonhoore¹⁸⁴. Zij had vier broers, waarvan er één, Pieter, nog tijdens haar proces in leven was. Haar zuster Joosyne was ook al overleden. Zij woonde altijd in Olsene en kwam er aan de kost met het slijten en spinnen van vlas en ander boerenwerk. Ze kon lezen, noch schrijven.

Jacques van Steenbrugge was de zoon van Pieter van Steenbrugge en Janneken de Vuldere, uitbaters van de herberg 'Platte Burse' op de plaats in Olsene. Op de dag dat hij werd aangehouden was hij vijftig jaar en gehuwd. Hij woonde sinds zijn geboorte in Olsene, waar hij tot zijn vierentwintig jaar landbouwer was. Na een opleiding bij Pieter Tack in Waregem had hij een bijverdienste met het slachten en versnijden van runderen en het koken op huwelijksfeesten en begrafenissen. Tijdens de inval van de Fransen in 1658 verloor hij al zijn kookgerief. Hij was een tijdje baljuw en ontvanger van de heerlijkheid van Jan den Broucke, gehouden van het leenhof van Machelen, en bal-

181 Inventaris van *commeren ende baeten* van 15 januari 1661, f°6r.

182 Vandaar haar bijnaam Maeyken van Daele.

183 Alias Betgen de Smet.

184 De familienaam van haar grootmoeder was Maeyken zij vergeten.

juw van de heerlijkheid het 'Vlaendersche' in Olsene¹⁸⁵. Zijn broer Jan was griffier van Ingelmunster¹⁸⁶.

Tanneken Viaene¹⁸⁷, alias Tanneken Philips(en)¹⁸⁸, was de 71-jarige echtgenote van Jan van den Ghinste. Zij werd op 1 oktober 1590 geboren in Gottem als dochter van Jan Viaene en Maeyken van Aelst¹⁸⁹ en huwde in 1614 een eerste keer met Philips van de Castele, bij wie ze drie zonen, Philips, Pieter en Steven, kreeg. Philips van de Castele overleed in 1638 en zij huwde een tijd later voor de tweede keer met Jan van den Ghinste. Voor haar eerste huwelijk werkte zij als meid. Nadien was ze zelfstandige landbouwster en meer dan twintig jaar vroedvrouw en kokkin in de gezinnen waar een kind was geboren. Ze kon lezen noch schrijven. Haar oudste zoon Philips, van wie de toenmalige pastoor van Dentergem, Jacobus de Coninck de dooppeter was, werd doodgeslagen. Zij voerde daaromtrent verschillende processen¹⁹⁰. Zij bezat een vierde van de hofstede in Dentergem waar zij woonde¹⁹¹, de helft van een bunder land genoemd 'Den Blomacker' in Dentergem, de helft van drie vierdeels land gelegen in de Kerkemeerskouter en enkele roerende goederen waaronder enkele koeien. Op al die goederen wogen massa's schulden¹⁹².

Van Joosyne Dhanens en Adriane Dhanens is weinig geweten. De eerste was de weduwe van Antheunis de Pape en voordien van Adriaan de Smet. Zij woonde op een hofstede in Olsene en had een meid in dienst. Adriane Dhanens, ook wel Naentgen Dhanens genoemd, was haar zuster.

¹⁸⁵ Heerlijkheid gehouden van het leenhof van Tielt: Cassiman, *Heksenprocessen...*, 117. Getuige ten laste Adriaan de Sloovere zei dat Jacques van Steenbrugge ook baljuw was van een leen gehouden van het leenhof van Wingene.

¹⁸⁶ En geen baljuw van Zwevegem zoals verkeerdelijk vermeld bij Baert.

¹⁸⁷ Haar naam wordt ook wel van den Viaene geschreven.

¹⁸⁸ Zie de teerkostenstaat opgesteld door Jan Martens in het procesbundel van Joos Verpraet, het afschrift van de verklikking van Maeyken de Smet en de getuigenverklaring ten laste van Martyne Wastyn en Jan Moerman (*Tanne Philips in de wandelinghe, maer bij naeme Tanneken van den Viaene*) in haar proces. De bijnaam 'Philips' of 'Philipsen' was afgeleid van de voornaam van haar eerste echtgenoot, Philips van den Castele. In de teerkostenstaat en de verklikking van Maeyken de Smet wordt zij aangeduid als de echtgenote van Joos Raes. Het gaat hier waarschijnlijk om een materiële vergissing.

¹⁸⁹ Uittreksel van doopregister in procesdossier.

¹⁹⁰ Verklaring van Susanna de Coninck in het tegenbewijs van Tanneken Viaene.

¹⁹¹ Eén vierde was van haar man Jan van den Ghinste en de andere helft van haar kinderen uit haar eerste huwelijk.

¹⁹² Zie de *Staet ende inventaris van goeden en baten ende comeren* van 18 oktober 1661 in het procesdossier en de *Staet van goede* van 17 februari 1642 in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95 bis*, 22 (bundel).

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

In totaal werden er dus vijf vrouwen (62,5%) en drie mannen (37,5 %) vervolgd, wat, aangevuld met Pieter Dhondt uit Machelen, iets meer mannen is dan het gemiddelde van de vervolgdgen in Europa. De jongste vervolgte (Jan Dhondt) was bijna 15 jaar, de oudste, Tanneken Viaene, 71 jaar. Allen beantwoordden zij aan het doorsnee-profiel van de heks in Europa. De meeste waren reeds lang inwoners van het rechtsgebied waar ze werden vervolgd, gehuwd, van middelmatige leeftijd, arm noch rijk en oefenden 'den boerenstiel' of nevenactiviteiten (vlasbewerking) uit¹⁹³.

Van vader of moeder op zoon of dochter

Een element dat in bijna alle Europese heksenprocessen voorkomt is dat de verdachte uit een heksenfamilie stamde, waarbij het onverschillig was of die familieleden al dan niet effectief voor hekserij veroordeeld waren. Jan Dhondt was de enige die een veroordeeld familielid had. Zijn vader Pieter Dhondt werd eind november 1660 in Machelen als heks verbrand. Voor zijn executie bekende Pieter dat hij zijn zoon Jan in de hekserij had geïnitieerd. Tijdens zijn ondervraging op 5 januari 1661 zei Jan Dhondt dat hij ervan op de hoogte was dat zijn vader van toverij was verdacht. Hij vertelde dit eens wenend aan zijn vader, maar die had hem gezegd: "Waarom ween je, ik weet toch dat dit niet waar is". Jan Dhondt bekende dat zijn grootvader aan vaderszijde, Jan, een tovenaarsfaam had. Hij had hem echter nooit de toverkunst zien beoefenen.

Ook Joos Verpraet kwam uit een heksengeslacht. Het leenhof van Ayshove in Kruishoutem stelde in een schriftelijke verklaring dat zijn vader Arent en zijn broer Adriaan in Kruishoutem zeer sterk van toverij verdacht waren. Het leenhof van Nokere bevestigde dit en voegde eraan toe dat dit ook gold voor zijn moeder en zijn grootouders aan vaderszijde¹⁹⁴. Volgens getuige ten laste Jan Minne was *gheheel zijn gheslachte seer ghefameert van tooverye*. Een andere getuige ten laste verklaarde dat zijn broer Adriaan ooit uit Nokere naar Olsene was gevluht omdat hij vreesde dat men hem in zijn woonplaats wegens toverij zou aanhouden. Adriaan zou trouwens door één van zijn slachtoffers in Nokere zijn doodgeslagen¹⁹⁵. Tijdens zijn ondervraging op 10 december 1660 bekende Joos Verpraet dat zijn broer Adriaan een heksenfaam had. Hij betwiste dat ten stelligste voor zijn grootvader aan vaderszijde Adriaan, zijn grootmoeder aan moederszijde Tanneken Shuyvetters, zijn vader Arent, zijn moeder Lievyne Shuyvetters en zijn andere broers en zusters.

¹⁹³ Briggs, *Heksenwaan...*, 274-279.

¹⁹⁴ Attesten van 8 december 1660.

¹⁹⁵ Getuigen ten laste Olivier de Pryckere en Marten van Wehaeghe.

De moeder van Maeyken de Smet, Franchyne Swerts, was in Olsene zeer berucht wegens kwaadaardige toverij. Men vertelde dat zij haar eigen man, Louis de Smet, had betoverd. Louis was zes jaar ziek en verloor tijdens zijn ziekte *wonderlicke beesten*¹⁹⁶. Elisabeth de Smet bekende reeds bij haar eerste ondervraging dat haar moeder, Janneken van Langheraert, de naam van een tovenaars had. Dit was trouwens volgens haar de reden waardoor zij nooit had kunnen huwen. Haar (zogezegde) verloofde Laurens van de Putte bevestigde dit impliciet door te verklaren dat zijn voogd en zijn zuster hem zeiden dat hij beter zou verdrinken dan *te commen aen sulck volck befaempt van tooverye*. Elisabeths zuster Joosyne had ook een heksenfaam. Zij liet in haar hand *baerdekens* draaien.

Jacques van Steenbrugge ontkende tijdens zijn ondervraging dat zijn moeder Janneken de Vuldere een heksenreputatie had, maar moest wel toegeven dat zijn vader Pieter van Steenbrugge zich hiertegen had verweerd met een smaadproces in Olsene (1628) en een ander proces in Kortrijk (1631)¹⁹⁷. Maar de kwade faam bleef zijn moeder achtervolgen. Meerdere getuigen ten laste verklaarden dat Janneken de Vuldere en haar zoon Pieter van Steenbrugge van toverij waren verdacht¹⁹⁸. Een andere zoon, Ghilebert van Steenbrugge, zou er zich over beklaagd hebben dat hij door zijn moeder werd verwaarloosd omdat hij niet wilde leren toveren zoals zijn andere broers en zussen¹⁹⁹. Zelfs de getuigen die ten ontlaste van Jacques van Steenbrugge waren opgeroepen, gaven toe dat hij zelf en zijn familie een heksenfaam hadden zonder dat ze evenwel wisten waarop dat stoelde. Ten slotte hadden ook Maeyken van Aelst, de moeder van Tanneken Viaene²⁰⁰, en de moeder en de grootmoeder van Joosyne en Adriane Dhanens een heksenfaam²⁰¹.

Omgang met andere tovenaars of heksen

Van tovenaars en heksen werd verteld dat zij samen een groepje vormden dat 's nachts met elkaar danste, at en dronk en de duivel vereerde. In een tijd dat men zoveel mogelijk contact probeerde te vermijden personen die van toverij waren verdacht, waren intieme relaties met dergelijke personen een belangrijke aanwijzing dat men met een heks te doen had²⁰². Joos Verpraet werd een dergelijke omgang verweten. Hij bezocht regelmatig Pieter Dhondt, die in

¹⁹⁶ Getuige ten laste Louys de Seyn.

¹⁹⁷ Kopie van de vonnissen in deze processen in het dossier.

¹¹¹¹¹⁹⁸ Getuigen ten laste Cathelyne Bruneel, Joos de Jans, Tanneken de Seyn en Joos van Praet.

¹⁹⁹ Getuige ten laste Jan van Praet.

²⁰⁰ Getuige ten laste Joos Vliegghers.

²⁰¹ Getuige ten laste Steven de Waele en Janneken Damman.

²⁰² Dillinger, "*Böse Leute...*", 205.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Machelen als heks werd geëxecuteerd, en was ook in contact met Gillis Ogiers of Gillis Meleen, die enkele jaren voordien in Kruishoutem als heks was verbrand²⁰³. Bij laatstgenoemde kwam ook regelmatig zijn broer Adriaan Verpraet, die ook van hekserij werd verdacht en nauwe relaties met hem onderhield. De leenmannen van Ooike leverde op 18 december 1661 een attest af waarin geschreven stond dat Jan Vindevogel, die zij op 30 juli 1652 als tovenaer en weerwolf hadden geëxecuteerd²⁰⁴, Adriaan Verpraet als medeplichtige had aangewezen. Tijdens zijn ondervraging op 23 december 1660 bekende Joos Verpraet dat hij de verbrandingen van Pieter Dhondt en Gillis Ogiers persoonlijk bijwoonde.

Zonderling gedrag en wonderbaarlijke gebeurtenissen

Een verdere stap in de opbouw van een hekserijverdenking was het zonderling gedrag van de verdachte of zijn betrokkenheid bij een aantal wonderbaarlijke gebeurtenissen, waaronder men alle gedragingen of voorvallen klasseerde waarvoor men geen directe, rationele verklaring vond²⁰⁵. Zo keek Joos Verpraet, die zich liet scheren door Jan de Vos, zo *straffelick* naar diens kind in de wieg, dat de moeder van het kind de kluts kwijtraakte. Het kind werd ziek en overleed. Maeyken de Smet had eens ruzie met Louis de Seyn die haar in een brede gracht wou duwen. Maar Maeyken sprong onverwacht in één keer naar de andere kant van de gracht. Omdat zelfs een jonge man met een goede aanloop dit nauwelijks kon, was dit volgens de Seyn maar alleen mogelijk met de hulp van haar *faemellieren* (duivel).

Elisabeth de Smet vertelde aan Laurens van de Putte dat zij onbebroede eieren in de binnenkant van haar haard stak en er negen dagen later kuikens uitkwamen. Van de Putte vond dit onredelijk (*wesende jehens redene*) en onnatuurlijk (*dit niet natuerlijck connen gheschieden*). Lieven de Smedt nodigde dezelfde Elisabeth eens uit om met andere vrouwen vlas te slijten. Elisabeth startte het slijten een uur vroeger dan gewoonlijk. Toen de anderen aankwamen had zij reeds een buitengewoon grote partij vlas uitgetrokken. Na het roten bleek het vlas volledig rot te zijn. Jacques van Steenbrugge deed reeds in zijn jeugd wonderbaarlijke dingen. Hij opende de kerkdeur van Olsene door

²⁰³ Afschrift van zijn ontwerpvoornis in Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Reeks 95bis*, 22 (bundel).

²⁰⁴ K.v.C., Veroordeeling eens Tooveraars in de XVII eeuw, *Volk en Taal*, 2 (1889-90), 162-166; J. Cannaert, *Bijdragen tot het Oude Strafregt in België*, Brussel, 1829, 170-174; J. Cannaert, *Olim, Procès de sorcellerie en Belgique sous Philippe II et le gouvernement des Archiducs*, Gent, 1847, 73-76; Braekman, *Spel...*, 116; Gent, Universiteitsbibliotheek, *Handschrift*, 654, f°37r-38r en G 13.208, f°123r-128r; Stadsarchief Oudenaarde, *Oud archief*, 1533/2.

²⁰⁵ Dillinger, "Böse Leute"..., 186-189.

zijn vinger in het sleutelgat te draaien en kon met pijn en boog merkwaardige vogels uit de top van een boom schieten en deze ongeschonden verkopen.

Tanneken Viaene liep op een dag met een bundel loof door de hofstede van Jan Moerman, alhoewel er naar haar huis een veel kortere weg bestond. Moermans koeien werden ziek. Joos Vliegheers kruiste haar pad tien jaar eerder. Zonder dat hij bier of wijn gedronken had zat hij plotseling in het midden van de Neelpas alsof iemand hem had opgenomen en in de plas had gezet. Dit kon volgens hem alleen met met *duyvelsche assistentie* zijn gebeurd. Maerten Vlamijnck uit Gottem had het meest merkwaardige verhaal in petto. Zes jaar geleden trof hij zijn koeien in zijn koeienstal aan met wel veertig tot vijftig keer steken in hun uier, rug of op andere plaatsen, zonder dat hij begreep hoe dit was gebeurd. Hij liet de koeien verzorgen door een koeienmeester, maar trof ze korte tijd nadien opnieuw doorkerfd aan. Met zijn bureu zocht hij naar een mogelijke dader, maar hij vond er geen. Rond zijn huis vloog in die tijd een grote bende *schremende ende tempeestende* eksters, die nu en dan op zijn koeien gingen zitten en erin pikten. Op dat ogenblik stond Tanneken Viaene gedurende een kwartier stilzweigend op een stuk land naast zijn boomgaard met een stok in haar hand. Maerten bracht zijn koeien een tijdlang naar een andere stal waar zij geen letsels meer opliepen. Zodra hij ze in hun eigen stal terugbracht, verschenen opnieuw de pikkende eksters. Op een dag liet hij een mes op zijn keukentafel liggen. Korte tijd nadien vond hij het terug in de rug van één van zijn koeien. Dit verhaal sluit aan bij veel soortgelijke verhalen in hekserijprocessen. In de omgeving van personen die van hekserij waren verdacht, dacht men in die tijd vrij vlug dat hun duivels zich vertoonden in de gedaante van ongewenste dieren zoals hazen, ratten, katten, wolven, raven, uilen en eksters²⁰⁶.

Nachtelijke escapades, vooral van vrouwen, golden als zeer verdacht. Philips Schepman werkte een tijdje als knecht bij Joos Verpraet toen die nog in Petegem bij Deinze woonde. Op een avond kwam Joos Verpraet thuis van Gent samen met zijn broer Adriaan en zijn zuster Roelyne. Na het avondeten deed Jan Verpraet zijn vrouw, zijn kind, zijn meid en knecht onmiddellijk naar bed gaan. Zelf bouwde hij met zijn broer en zuster tot diep in de nacht een feestje. Er werd gedanst op fluitmuziek en zoveel lawaai gemaakt dat het leek alsof er veel volk aanwezig was. Het leenhof van Olsene ondervroeg Verpraet hierover op 23 december 1660. Meteen suggereerde het een duidelijke verklaring voor die gebeurtenis: *Dat hij wel weet dat het duivelsche vergaderynghe, dans ende spel was?* Vincent Crombeen, een timmerman die er dikwijls vroeg op uittrok, zag Maeyken de Smet zeventien jaar geleden op een nacht midden in een tarweveld. Toen men later de tarwe oogste, was zij voor het overgrote deel rot. Joris de Sloovere ontmoette Maeyken de Smet acht jaar geleden om twaalf uur 's nachts op de baan van Kortrijk naar Gent. Hij vroeg

²⁰⁶ Dillinger, "Böse Leute"..., 188-189.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

haar waar ze naar toe ging en of zij niet bang was. Maeyken zei van niet. Twee jaar later trof hij haar opnieuw aan nu tussen twaalf en één uur 's nachts. Toen zij hem in het maanlicht zag, verborg ze zich vlug achter een struik. De Sloovere volgde haar en deed haar te voorschijn komen. Zij vroeg hem alleen hoe laat het was. Hij antwoordde dat zij dat zelf wel wist. Ze gingen uit elkaar en Maeyken was plotseling verdwenen. Tijdens haar ondervraging op 24 januari 1661 vroeg het leenhof van Olsene aan Maeyken of zij *alsdan niet bij haeren familieren duvel is ghenomen ofte gheleet naer de duvelsche dansynghen ende vergaderynghen?* Andries Bonnye ontmoette twintig jaar geleden Tanneken Viaene in Gottem tussen tien en elf uur 's nachts toen zij uit de hofstede van Gillis van Wambeke kwam. Toen hij haar een goedenavond wenste antwoordde zij alleen iets binnensmonds. Kort daarna werden de koeien van Gillis van Wambeke ziek.

Rare ziekten

Ook totaal onbekende ziekten golden voor de toenmalige plattelandsbewoners als zeer merkwaardige gebeurtenissen²⁰⁷. De paardenmeester Carel Populier sneed het paard van Jan Minne open en vond er *fenynghe beesten ende slym als pugereck*. Twee van die beesten zaten rondom het hart van het paard en hadden elk twee vleugels. In het opengesneden paard van Cornelis Dhondt vond hij *fenynghe beesten in vorme van palinghen*²⁰⁸ en in de koeien van Gillis van Wambeke *fenynighe beesten ghelyck loppende ende platte ghelyck blicken*. Uit de bek van één van zijn kalveren kwam er *een beeste ghelyck een loppe* die zich op een bord langzaam uitrok²⁰⁹. Maerten Vlamyncx vond in zijn overleden koe een hart dat bijna geheel was opgegeten door twee *dicke ende langhe fenynighe beesten*. Hij was er daarom van overtuigd dat Tanneken Viaene die koe had betoverd.

Fenyn reckende als puijgereck troffen ook Joosyne de Blaecke en haar man aan in de mond van hun kind dat met Joosyne Dhanens in contact was geweest. Zij konden het er met hun handen uittrekken. Joosyne de Blaecke werd zelf door een wonderbaarlijke ziekte getroffen. Tussen haar vel en vlees liepen beesten zo groot als muizen die ze met haar handen kon vastnemen. Ook dit stemde overeen met de toenmalige opvatting dat ziekten werden veroorzaakt door dieren die in de buik of elders in het lichaam rondliepen²¹⁰. Voor de inwoners van Olsene, Dentergem en omgeving, voor wie koeien en vooral paarden de motor vormden van hun landbouwactiviteit, was er dus heel

²⁰⁷ Briggs, *Heksenwaan...*, 90.

²⁰⁸ Verklaring van Cornelis Dhondt in het proces van Tanneken Viaene.

²⁰⁹ Verklaring van Gillis van Wambeke en Andries Bonnye in het proces van Tanneken Viaene.

²¹⁰ Briggs, *Heksenwaan...*, 126.

weinig nodig om een ziektediagnose te doen overgaan in een geloof van beheksing²¹¹.

Verdachte uitspraken en zelfbeschuldigingen

Verdachten deden zich soms zelf de das om door uitspraken die voor de buitenwereld overkwamen als een zelfbeschuldiging. Toen Joos Verpraet een paard van Jan Minne bij de teugels greep, zei hij spontaan dat het paard heel ziek was. Nog geen dag nadat een ander paard was gestorven, kwam hij reeds vragen of het paard dood was. Volgens Jan Minne suggereerde hij hiermede dat hij de paarden zelf had betoverd. In 1658 vluchtte Joos Verpraet voor de Fransen uit Olsene met paarden en karren. Tussen Oudenaarde en Gent moest hij de karren achterlaten en kon hij alleen met de paarden verder te trekken. Aan Pieter de Smil zei hij toen *als ick soo verre was dat ick op myn peerden gheraecte, ick hadde de sert van hun en ick hadde op myn gat gheclact al haddense naer my ghegrepen* (sic). Hij reed vervolgens over velden en grachten zonder dat hij de weg volgde en redde aldus zijn paarden die nochtans in zeer slechte conditie waren. Maeyken de Smet vroeg Maeyken de Clercq of zij ervan overtuigd was dat zij een toveres was. Laatstgenoemde antwoordde: *Syt ghy een, dat weet ghy wel*.

Omgekeerd werd het nalaten van het gerechtelijk vorderen van een schadevergoeding wegens smaad wanneer men in het openbaar van hekserij was beschuldigd, in alle Europese heksenprocessen beschouwd als een impliciete bekentenis van hekserij²¹². Guillaume en Andries de Vos getuigden dat Philipinne van der Gracht, de echtgenote van Donato Allemanni, kasteelvrouwe van Olsene, eens de kasteelpoort liet sluiten toe zij Joos Verpraet zag aankomen. Terwijl Verpraet het goed kon horen zei ze *Och sluyt de poorte toe dat den tooveraere niet in en compt*. Verpraet trok zijn rug op en keerde op zijn stappen terug zonder iets te zeggen. Gillis Roose verklaarde dat Joos Verpraet ervan op de hoogte was dat hij als tovenaer en weerwolf bekend stond, maar dat hij die achterklap *noyt hem en heeft daerover doen repareren*.

Maeyken de Smet werd door Louis de Seyn herhaaldelijk verweten dat zij een tovenares was en heel goed wist dat zij hem ongeluk had gebracht. Maeyken had haar daarvan niet *doen repareren*. Antheunis de Smet smet Maeyken uit zijn huis en verweet haar dat ze een tovenares was die de kwellingen van hemzelf en zijn kinderen veroorzaakte. Maeyken ondernam hiertegen geen gerechtelijke stappen. Jan van Praet kreeg van Maeyken twee appels om de achterklap tegen te spreken dat zij een tovenares was. Joos de Jans verweet

²¹¹ Briggs, *Heksenwaan...*, 87-94.

²¹² Dillinger, "Böse Leute" ..., 194-195; Briggs, *Heksenwaan...*, 167.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Jacques van Steenbrugge dat hij een schelm was die zijn koe had betoverd, *ende ist dat sy steerft, ick sal u den hals afsnyden ende u herte in u handt gheven alwaert an de keerckdeure*. Van Steenbrugge had niet gereageerd. De schaapherder van Gillis van Wambeke verweet Tanneken Viaene dat zij een *vulmulle ende tooveresse* was. Tanneken vroeg hiervoor geen *reparatie*.

Een sterke aanwijzing voor hekserij was het verwijt voor toverij geuit op een sterfbed. Antheunis de Smet getuigde dat zijn zuster Cathelijne tot haar dood staande hield dat Maeyken de Smet haar had betoverd. Philips de Loddere beweerde hetzelfde van zijn vrouw ten aanzien van Elisabeth de Smet.

Magische handelingen

Door vergelijkend onderzoek kwam aan het licht dat de personen die van hekserij werden verdacht, zich soms schuldig maakten aan allerlei andere misdrijven zoals diefstal, brandstichting, bedrog, valsmunterij, zedenmisdrijven en kindermoord²¹³. Dit was niet het geval voor de vervolgdgen in Olsene en Dentergem. Wel is er sprake van het 'magisch' stelen van melk of boter²¹⁴. Maeyken de Cleercq was ervan overtuigd dat zij veel boter verloor door het uitlenen van haar karn aan Maeyken de Smet. Joos van den Steene en zijn vrouw Philipotte Minnaert konden dagenlang geen boter meer karnen nadat Elisabeth de Smet ongevraagd bij hen binnenkwam. Dat was ook het geval bij Laurens van de Putte en Maeyken de Meyere nadat Jacques van Steenbrugge bij hen een koe had gekocht. Joosyne de Clerck miste veel boter nadat Tanneken Viaene onverwachts in haar stal was gekomen. Dat was ook het geval voor Janneken de Wille, de echtgenote van Joos de Grande, die met Tanneken hetzelfde tegenkwam. Pieter Vliegheers vertelde dat Tanneken Viaene een zwarte lap onder haar karn legde wanneer zij zelf boter karnde. Hij vermoedde dat zij daardoor meer boter kreeg dan normaal²¹⁵.

Tot de magische handelingen behoorden de magische geneeswijzen. Het fabeltje dat heksen 'wijze' vrouwen waren die omdat zij de natuur- of volksgeneeskunde beoefenden door geleerde geneesheren werden uitgeschakeld, is reeds lang doorprikt²¹⁶. De meeste vervolgdgen waren geen volksgenezers die alom werden geraadpleegd, maar personen die, net zoals hun burens, aanklagers, vervolgers en zelfs rechters, nu en dan een magische bezwering uitspra-

²¹³ Dillinger, "Böse Leute" ..., 199-202.

²¹⁴ Briggs, *Heksenwaan...*, 91.

²¹⁵ Vergelijk met Briggs, *Heksenwaan...*, 95.

²¹⁶ Briggs, *Heksenwaan...*, 293; W. Rummel, 'Weise' Frauen und 'weise' Männer im Kampf gegen Hexerei. Die Widerlegung einer modernen Fabel, *Europäische Sozialgeschichte. Festschrift für Wolfgang Schieder*, Berlijn, 2000, 364-370.

ken of een magische handeling verrichtten ter genezing van mens of dier. Dit was ook het geval in Olsene en Dentergem.

Maeyken de Smet kende als enige van de zeven vervolgden een magische geneeswijze voor het genezen van de koekziekte. Zij liet haar patiënt eerst negen onze vaders en negen weesgegrootjes lezen, nam vervolgens een verse meelkoek en maakte hiermee allerlei kruistekens over de naakte buik van de patiënt terwijl zij volgende bezweringsformule uitsprak: *Ick slaen de couck ende ick boete den couck*. De patiënt moest nadien de meelkoek aan haar afstaan. Alhoewel Maeyken de Smet deze genezingswijze meerdere keren toepaste en die techniek zelf aanbood, kan men haar moeilijk als een echte volks-genezers beschouwen. Zij kende slechts die ene magische remedie en liet zich niet betalen.

Zoals overal elders in Europa²¹⁷ hielp Tanneken Viaene, als oudere vrouw, haar jongere buurvrouwen bij het bevallen van een kind. Tanneken was hierin helemaal niet gespecialiseerd en gebruikte bij de bevallingen geen bijzondere, magische methoden. Sommige van haar burens, zoals Magdalene Turf, de echtgenote van Jan Galle, baljuw van de heerlijkheid waar zij woonde, waren uiterst tevreden over haar hulp. Magdalene zette met Tannekens hulp vijf kinderen op de wereld. En indien Tanneken niet was aangehouden, zou zij haar hulp ook bij de geboorte van haar zesde kind hebben gevraagd. Andere vrouwen, bij wie de bevalling was mislukt of die een gehandicapt kind ter wereld brachten, zochten bij haar de oorzaak van hun tegenslag²¹⁸. Tanneken Viaene was bij Maeyken Tack drie keer vroedvrouw. Maeykens eerste kind leefde slechts vier jaar en was *stom ende lam*. Haar tweede kind sloeg bij zijn geboorte volledig blauw uit en overleed ongedoopt een half uur later. Haar derde kind stierf in het kraambed. Vooral het feit dat Tanneken dit had voorspeld, maakte haar verdacht. Franchyne de Smet beviel met succes met de hulp van Tanneken Viaene, maar kreeg enkele dagen later ontstoken borsten. Ook zij kreeg argwaan omdat Tanneken haar dit had voorspeld. Het voorspellen van een ziekte maakte Tanneken Viaene ook verdacht bij het zieke oog van Joosyne, de dochter van Cornelis Dhondt. Tanneken Viaene nam het kind eens bij zijn kaken vast en zei tegen zijn moeder: 'Jouw kind heeft wat in zijn oog'. Vierentwintig uur later was het kind blind in dat oog. Het kind werd beleden, maar na een tijdje zei Tanneken dat dit niet zouden helpen en het oog nog slechter zou worden, wat uiteindelijk geschiedde.

Een magische remedie was de pap die Tanneken Viaene klaarmaakte om Janneken de Wille en Pieryntken van Daele kinderen te doen krijgen. Eerstgenoemde betrouwde de zaak niet en nam de pap niet in. De tweede wel... en werd ziek. Van een totaal andere aard was de handeling die Tanneken

²¹⁷ Briggs, *Heksenwaan...*, 79-81.

²¹⁸ Briggs, *Heksenwaan...*, 80-82 en 292-294.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Viaene stelde op de grond van Jan Moerman. Zij maakte met haar handen een putje in de grond, stak er een handvol bladeren in en stampte de put dicht met aarde. Het kind van Jan Moerman haalde de bladeren uit, wierp ze in het water ... en werd terstond ziek. De melk van de koeien van Jan Moerman boterde trouwens al een tijd niet meer²¹⁹. Het begraven in een putje van bladeren, haren, drek en andere vuiligheid was een veel gebruikt magisch middel om iemand kwaad te berokkenen. Het is de enige concrete, magische betoveringstechniek waarvan er in de heksenprocessen van Olsene en Dentergem gewag wordt gemaakt.

Ongevraagd bezoek

Als een constante in bijna alle heksenprocessen vindt men de beschuldiging dat de vervolgd een aantal, soms zeer alledaagse, handelingen of onthoudingen hadden gesteld die hen door hun bureu zeer kwalijk werden genomen omdat zij een inbreuk maakten op de toenmalige sociale conventies. Hieronder viel in eerste instantie het 'zonder enige reden', en nog veel meer het 'tegen een uitdrukkelijk verbod' betreden van andermans huis, stal of erf, wat duidelijk verwijst naar het toenmalige onveiligheidsgevoel en de dagdagelijkse vrees voor het behoud van zijn de materiële goederen. Het onverwachts, en zeker het ongewenst verschijnen in deze, van oudsher ook magische, ruimte werd als zeer agressief ervaren²²⁰. Indien er kort nadien een ongeluk op volgde gold dit als een zware toverijverdenking. Bij uitbreiding was dat ook het geval voor het zonder reden of ongevraagd lopen over andermans weiden of landerijen²²¹.

Zo verweet Joos van de Putte aan Jan Dhondt dat hij ongevraagd zijn land betrad terwijl hij dit bewerkte met zijn paard. Ondanks het feit dat Joos van de Putte liet blijken dat hij hiermee niet gediend was, kwam Jan Dhondt een kwartier later terug en streelde het paard op zijn ribben. Enkele uren later begon het paard te zweten en werd ziek. Het overleed twee maanden later. Toen een paardenmeester het paard opensneed, vond hij in zijn keel een *lelycke beeste*. Naast het dode paard lag nog een soortgelijk beest. De conclusie was vlug getrokken. Jan Dhondt had het paard betoverd.

Jan Minne legde Joos Verpraet ten laste dat hij, *zonder dat hy occasie en hadde om daer te commen*, rondliep op zijn weiden tussen zijn schapen. Korte tijd nadien stierf het ene schaap na het andere. Voor Jan Minne was dit vol-

²¹⁹ Verklaringen van Jacques Spiessens, Martyne Wastyn en Jan Moerman in het proces van Tanneken Viaene.

²²⁰ Over deze huisvredebreuk: R.C. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XVIe eeuw*, Brussel, 1954, 64 en 92-96.

²²¹ Briggs, *Heksenwaan...*, 175; Dillinger, "*Böse Leute*"..., 186-187.

doende om te zeggen dat Joos Verpraet de schapen had betoverd. Een jaar later volgde Joos Verpraet 'zonder enige reden' een paard van dezelfde Minne dat aan het werken was op het land. Hij raakte het aan met zijn hand en een *roeyken*. Twee dagen later werd het paard ziek. Het werd dagenlang belezen door de pastoor van Olsene. Alhoewel Verpraet heel goed wist dat Minne zijn uiterste best deed opdat hij niet meer bij zijn paard zou komen, kwam Joos Verpraet toch zonder enige reden op zijn erf en probeerde telkens bij het paard te komen. Jan Minne was van oordeel dat hij dit deed om de betovering *te ver-verschen*. Hij liet daarom zijn paard opnemen in de stal van de kasteelhoeve. Maar toen hij aldaar eens het paard aan het luchten was op het binnenhof, liep Verpraet regelrecht naar het paard, nam het zonder iets te zeggen bij de teugels en streefde het aan de hals. Jan Minne had nog een ander paard dat ook belezen werd door de pastoor van Olsene. Tijdens een belezing kwam Joos Verpraet zonder enige reden in de paardenstal, drumde zich tussen de omstanders en streefde het paard.

Maeyken de Smet zocht Gillis Wullaert, leenman en schepen, tweemaal bij hem thuis op om hem een bepaald contract tussen haar papieren te doen zoeken. Zij had dit ook reeds gevraagd aan Lieven Cottins, een andere leenmanschepen, en betrad derhalve zonder enige reden de woning van Wullaert. Zij kwam ook nu en dan *sonder eenighe oorzaecke* aan huis bij Jan Verpraet toen diens kind ziek was. Nadat het kind was overleden, was zij er helemaal niet meer te zien. Toen de zieke vrouw van Pieter van Coppenolle werd belezen, kwam Maeyken de Smet voortdurend bij haar binnen *souckende telckent occasie thebben omme sijne huysvrauwe te vinden ende sprecken*. Van Coppenolle ontzegde haar uitdrukkelijk de toegang tot zijn huis, waarna ze een tijdje wegbleef. Op een dag stond ze echter opnieuw onverwachts in zijn achtertuin, waar zich toen zijn zieke vrouw bevond. Zij vroeg haar waarom zij niet meer aan huis mocht komen. *Met een flauwe excuse ende sonder oorsaecke* kwam ze ook geregeld ten huize van Joris de Sloovere. Toen diens kind ziek werd, verbood hij haar de toegang tot zijn huis. En ook Jan de Bosch was haar bezoek meer dan beu toen zijn driejarig kind ziek werd en door de pastoor van Olsene moest belezen worden. Hij joeg haar met een pak slagen uit zijn huis. Toen Maeyken zich hierover beklaagde bij de pastoor van Olsene antwoordde laatstgenoemde haar dat *sy haer beter thuys soude houden op haer wiel*.

Elisabeth de Smet kwam zonder reden eieren ruilen bij Jan de Poortere. Op het erf van haar buurman Guillaume de Vos raapte ze appels *sonder nochtans eenighe de minste oorzaecke te hebbene, nochte ghewoon te zyn van daer te verkeeren en sonder nochtans datter niemandt en was die haer toesprack ende oock dat zy ghenouch ghewaer wiert dat den voorseiden deposant haer niet en sochte ontrent zijn huys ofte byvanck, ghelyck hy an haer openlicke uuyt-riep dat zy daer niet en was van doene ende sulck ofte dierghelyck volck niet een sochte*. Bij haar buurvrouw Elisabeth de Seyn liet ze een stuk vlees in de oven steken, niettegenstaande die buurvrouw en haar man *haer dicwils te ken-*

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

nen hadden ghegheven dat zy haer niet en sochten, jae dickmaels met haer krackeelende twist maeckten omdat sy te myn sdeposants huys soude comen. De dag nadien kwam ze zomaar het huis binnen nietjeghenstaende zy wel wiste dat zy daer niet wel willecomme en was en haalde wat vuur uit de haard sonder eenighe propoosten te maecken dan alleendelick yiet segghende dat niet en besloot.

Tien jaar voor zijn proces liep Jacques van Steenbrugge zonder enige reden in de weide van Joos de Jans, ving er een koe, pakte ze bij haar horens en vertrok zonder iemand iets te zeggen. De koe legde zich kort daarna neer in haar stal en weigerde op te staan. De pastoor van Olsene kwam ze belezen en Jacques van Steenbrugge kwam tijdens de belezing tot tweemaal toe zonder reden tot aan de rand van de hofstede van Joos de Jans. Hij deed dat ook toen de koeien van de weduwe van de Putte en van Willemyne van Brabant werden belezen.

Tanneken Viaene liep regelmatig *sonder daerinne de minste occasie* te hebben en zonder dat aldaar een voetweg liep, door de weiden van Jaecques Piessens, veinzende dat zij aldaar zurkel trok. Het gevolg was dat Piessens koeien daar niet meer wilden grazen. Tanneken kwam ook dikwijls op de hofstede van Lieven de Smet en Joosyne de Clerck *omme cleen occasie daer sy was vraghende ende somtyts niet van doene en hadde, jae somtyts sonder ijte te segghen waeromme sy quam* en ging dan ongevraagd de koeien in de stallen bekijken. Na een tijdje misten de echtgenoten de Smet-de Clerck heel wat boter. Tanneken liep ook ongevraagd hun brandewijnstokerij binnen, stak haar handen in de mout of hief het deksel van de ketel op. De stokerij leverde sindsdien veel minder brandewijn op.

Iegens den danc ende wille kwam Tanneken Viaene op de hofstede van Jan de Grande, ging recht naar zijn varkenshok, stak *sonder eenige oorsaecke* haar hoofd in het hok, bleef daar enige tijd staan en ging via een ongewone weg over zijn land naar haar huis. Het varken was de dag nadien razend. De Grande verbood haar op zijn hofstede en weiden te komen, maar zij stoorde zich er niet aan. Zij kwam in zijn tuin nu en dan kruiden, zoals kamille, halen, alhoewel zij in haar eigen tuin een overvloed van dergelijke kruiden had. Toen de melk van zijn koeien niet meer boterde, was de Grande ervan overtuigd dat Tanneken Viaene zijn koeien had betoverd.

Tanneken kwam ook bijna dagelijks in de keuken van Louis Herman *den meerderen deel sonder eenighe occasie ende sonder iet weten te segghen, al siende ende draeyende ende wederomme uutgaende al oft sy stom hadde gheweest*. Al dat *onbehoorlijcke comen* zorgde ervoor dat Hermans vrouw ziek werd. Tanneken kwam nog meer dan tevoren en bracht, om haar ware bedoelingen te verdoezelen, nu en dan een taart mee. Omdat zijn vrouw haar van toverij verdacht, verbood Herman haar de toegang tot zijn huis en gaf zijn

vrouw een stok om Tanneken te slaan wanneer ze binnenkwam. Toch bleef Tanneken komen. Op een dag stond ze plotseling in de keuken waar de zieke vrouw voor de haard lag. Zij liep haastig naar de zieke vrouw, wreef met haar hand over haar lichaam en zei: *Daer licht vier op u*. Louys Herman, die erbij stond, zag geen enkele vonk. Zonder iets anders te zeggen ging ze vervolgens onmiddellijk weg. Zij liep ook ongevraagd zijn koeienstallen binnen en toen een koe ziek werd, weet Louis Herman dit onmiddellijk aan haar *ontijdelijk gaen ende commen*.

Cornelis Dhondt verbood Tanneken Viaene nog bij hem binnen te komen toen zijn echtgenote ziek werd. Maar Tanneken stoorde zich niet aan dit verbod en kwam bijna dagelijks bij de zieke vrouw over de vloer *sonder dat hy den meerderen deel wiste wat sy quam doen*. Ze stapte ook *by nachte ende ontyde* in zijn stallen en nam er een handgreep stro uit weg. Kort daarop overleed zijn paard.

Jan van Keirsbilck liet zijn zieke dochter belezen door een pater Recollet. In die tijd kwam Tanneken Viaene drie tot viermaal per dag naar zijn hofstede *sonder te weten wat segghen nocte thebben eenighe oorsaecke*. Van Keirsbilck was er vast van overtuigd dat zij dit deed om haar betovering te vernieuwen. Negentien jaar voor haar proces liep Tanneken ongevraagd in de weide van Joos Vlieggers, bekeek er één van zijn koeien en draaide er drie keer rondom. Kort daarop kon zijn koe niet meer rechtstaan.

Ander onbehoorlijk gedrag

Vooraf het feit dat deze bezoeken 'zonder enige reden', 'ongevraagd' of 'onverwachts' plaatsvonden ergerde de aanklagers. Ditzelfde onverantwoord, ongevraagd, onverwacht en ongewenst karakter gaf ook een negatieve connotatie aan allerlei eenvoudige, alledaagse handelingen, die op het eerste zicht neutraal en zelfs positief voor de buur uitvielen. Wanneer zij kort daarna gevolgd werden door een ongeluk, was de oorzaak niet ver te zoeken²²².

Zo zette Joos Verpraet zich op een bruiloftsfeest van de zoon van Jan de Pryckere plotseling met geweld tussen twee personen die aldaar op een bank waren gezeten. Jan de Pryckere werd korte tijd nadien opnieuw ziek²²³. Elisabeth de Smet hield onverwachts de duim vast van de 15-jarige Guillaume van Steene. De jongen werd korte tijd nadien ziek. Tijdens het slachten van een varken wierp Jacques van Steenbrugge een stukje varkensvles op het kind van Jooryne de Sloovere. Het kind ziek was twee dagen later ziek en het genas slechts na vele bezelingen. Tijdens het slijten van het vlas gaf Jacques

²²² Rummel, Von Umgang mit Hexen..., 91-100.

²²³ Verklaring Jan de Pryckere in het proces van Joos Verpraet.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

van Steenbrugge Cathelyne Bruneel ongevraagd te drinken. Zij dronk uit de aangereikte kruik en voelde zich onmiddellijk ziek worden. Van Steenbrugge raakte het paard van Jan Damman zomaar aan met een *roeyken*. Korte tijd nadien was het ziek. Na de aankoop van een koe kookte hij bij hem thuis eieren voor Jan de Seyn. 's Anderdaags werd laatstgenoemde onwel.

Ook andere 'ongevraagde' handelingen werden als ergerlijk ervaren: het ongevraagd of ongewenst beademen²²⁴, aanraken²²⁵, strelen²²⁶, op de rug kloppen²²⁷ of kussen²²⁸ van een persoon, het bij de hand²²⁹, bij de duim²³⁰, bij of op de arm nemen²³¹ of wiegen van een kind²³², het scheren van een jongenshoofd²³³, het vastnemen van een uier²³⁴, het verwisselen van eieren²³⁵, het vragen om vuur²³⁶ en het werpen van een zak meel²³⁷. En op die wijze kunnen ook het 'zonder enige reden' geven van pruimen²³⁸, appels²³⁹, koeken²⁴⁰,

²²⁴ Verklaring van Lieven Gregorie in het proces van Maeyken de Smet en verklaring van Gillis du Gardyn in het proces van Tanneken Viaene.

²²⁵ Verklaring van Jan Minne en Olivier de Pryckere in het proces van Joos Verpraet, verklaring van Joos van den Steene en Jan Crombeen in het proces van Maeyken de Smet, verklaring van Pieter de Loddere in het proces van Elisabeth de Smet, verklaring van Jan Mestdach in het proces van Jacques van Steenbrugge en verklaring van Lowijs Herman in het proces van Tanneken Viaene.

²²⁶ Verklaring van Elisabeth de Seyn en Guillaume de Vos in het proces van Elisabeth de Smet.

²²⁷ Verklaring van Jan Maertens in het proces van Joos Verpraet en verklaring van Tanneken de Seyn in het proces van Jacques van Steenbrugge.

²²⁸ Verklaring van Maeyken de Waele in het proces van Elisabeth de Smet.

²²⁹ Verklaring van Jan de Bosch in het proces van Maeyken de Smet.

²³⁰ Verklaring van Joos van Steene in het proces van Elisabeth de Smet.

²³¹ Verklaring van Elisabeth de Seyn en Maeyken de Waele in het proces van Elisabeth de Smet en verklaring van Jan van Kersbilck in het proces van Tanneken Viaene.

²³² Verklaring van Joos Adaems in het proces van Joos Verpraet en verklaring van Jooryne de Sloovere in het proces van Jacques van Steenbrugge.

²³³ Verklaring Gillis van Wambecke.

²³⁴ Verklaring Louys de Seyn in het proces van Maeyken de Smet.

²³⁵ Verklaring van Jan de Poortere in het proces van Elisabeth de Smet.

²³⁶ Verklaring van Elisabeth de Seyn in het proces van Elisabeth de Smet.

²³⁷ Verklaring Antheonis de Smet in het proces van Maeyken de Smet.

²³⁸ Verklaring van Maeyken de Waele, Joosyne Adaems en Laurens van de Putte in het proces van Elisabeth de Smet.

²³⁹ Verklaring van Jan de Bosch, Louys de Seyn, Lieven Gregorie, Joos Roose en Passchyntgen van Thuyn in het proces van Maeyken de Smet en verklaring van Pieter de Loddere en Joosyne Maertens in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁴⁰ Verklaring van Joos van den Steene in het proces van Maeyken de Smet en verklaring van Cornelis Dhondt in het proces van Tanneken Viaene.

taart²⁴¹, erwten²⁴², pap²⁴³, of een kan of kroes wijn of bier²⁴⁴ geklasseerd worden in de categorie van onbehoorlijke handelingen²⁴⁵.

Het 'onverantwoorde' en 'onverwachte' karakter werkte ook negatief bij het uitlenen van bepaalde goederen. Sommige Britse historici, zoals K. Thomas en Th. Mac Farlane, hebben het weigeren van burenhulp uitgeroepen tot de belangrijkste factor van een hekserijverdenking. Het weigeren van de hulp door een economisch sterkere aan een economisch zwakkere zou bij de eerste een schuldgevoel hebben opgewerkt, dat hij dan projecteerde op diegene die hij hulp had geweigerd omdat hij veronderstelde dat deze hiervoor boos en wraaklustig was. Als er vervolgens kort nadien een ongeluk gebeurde, werd de persoon met de veronderstelde gevoelens van wrok automatisch verdacht. Dit 'weigering-schuld-syndroom' speelde in de processen van Olsene en Dentergem²⁴⁶ een veel geringere rol dan het 'onredelijk' of 'onverwachts' vragen van hulp. Maeyken de Smet kwam dikwijls de karn uitlenen bij Maeyken de Clercq. Laatstgenoemde vroeg haar waarom zij er zelf geen karn kocht en leende haar hiervoor zelfs geld. Maar Maeyken bleef haar karn uitlenen en Maeyken kreeg steeds minder boter. Jacques van Steenbrugge kwam kousbanden en een neusdoek uitlenen bij Tanneken de Seyn die hij een slag op haar rug gaf waardoor zij zich betoverd voelde. Tanneken verweet hem dat hij zijn toverij kwam hernieuwen en door de duivel was gezonden. Tanneken Viaene kwam dikwijls kruiden plukken in de tuin van Joos de Grande alhoewel zij in haar eigen tuin dezelfde kruiden in overvloed had. Tanneken kwam ook dikwijls bij zijn meester Mathys Buussens aan huis 'sonder eenighe ende de minste occasie te hebben, jae omme iet te leenen ende somtyts omme te coopen dat si niet van doene en hadde'.

²⁴¹ Verklaring van Cornelis Dhondt in het proces van Tanneken Viaene.

²⁴² Verklaring van Cathelyne en Pieter Vlieghers in het proces van Tanneken Viaene.

²⁴³ Verklaring van Janneken de Wilde en Lowijs Herman in het proces van Tanneken Viaene.

²⁴⁴ Verklaring van Cathelyne Bruneel in het proces van Jacques van Steenbrugge.

²⁴⁵ Vergelijk: Briggs, *Heksenwaan...*, 116-119.

²⁴⁶ K. Thomas, *De ondergang van de magische wereld. Godsdienst en magie in Engeland 1500-1700*, 1989, 468-482 (Nederlandse vertaling van *Religion and the Decline of Magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*, Londen, 1971); Mac Farlane, *Witchcraft...*, 172-176 en 195-199; Briggs, *Witches...*, 137-146.

Dagelijkse conflicten en moeilijke levensomstandigheden

Door het Europees magiegeloof te vergelijken met dat van buiten Europa, hecht het hekseryonderzoek nu veel aandacht aan de spanningen en conflicten tussen de verdachten en hun burenen of hun verwanten buiten de hekserybeschuldigingen. Meteen worden deze laatste ingebed in een bredere context van veelsoortige, langdurige of korte, persoonlijke vetes of botsingen tussen particulieren over hun persoon, goederen of eer²⁴⁷.

De, meestal stereotiep opgestelde, klachten in de processen van Olsene en Dentergem bevatten weinig gegevens over dergelijke conflicten en maken ook geen gewag van het agressief, nijdig, wraaklustig, toornig, koppig, arglistig, zelfzuchtig of ruzieachtig karakter van de vervolgenden of van hun afstotelijk uitzicht door gebocheldheid, wratten op het aangezicht, onverzorgd gebit of rode haren²⁴⁸. Joos Verpraet verklaarde tijdens zijn ondervraging spontaan dat hij buiten Olsene was geboren en zich na zijn huwelijk opwerkte als pachter van steeds meer grond in Petegem, Kruishoutem, Olsene en Gottem. Of dat nijd verwekte bij zijn burenen, is niet duidelijk. Zijn on sociaal karakter kwam wel aan bod in een verklaring van Olivier de Pryckere, stiefzoon van Jan Minne. Toen het paard van laatstgenoemde ziek was, ging Joos Verpraet het in zijn stal bekijken. Hij kwam daarna diens woonhuis binnen en zei luidop dat hij meer medelijden had met de beesten dan met de mensen.

Jacques van Steenbrugge had zich als zoon van een eenvoudige herbergier opgewerkt tot slager-kok en baljuw van twee heerlijkheden. In deze laatste hoedanigheid had hij Joos de Jans en de vader van Laurens en Cornelia van de Putte, herhaaldelijk aangemaand tot het betalen van achterstallige grondrenten, wat hen zeker niet was bevallen. Alle drie traden zij op als aanklagers. En dit gold ook voor Antheunis de Sloovere van wie hij eens een uitgebroken koe had in beslag genomen en slechts teruggaf nadat de veldschade was vergoed²⁴⁹. Tanneken Viaene had zich via haar twee huwelijken opgewerkt van boerenmeid tot zelfstandige uitbaatster van een, zij het relatief klein boerenbedrijf. De bronnen geven niet aan of dat jaloezie opwekte bij haar burenen.

Van de harde tijden en het zich dagdagelijks bedreigd voelen qua leven, bezit, gezondheid en zielenheil²⁵⁰, zijn er in de procesakten van Olsene enige spo-

²⁴⁷ Rummel, Von Umgang mit Hexen ..., 100-108; Dillinger, "Böse Leute" ..., 196-197; J. Monballyu, Heksenprocessen te Laarne in 1607-1608: een samenspel van 'krachten van onderen' en 'krachten van boven', *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 21, jaarboek 2002, 191-249.

²⁴⁸ Briggs, *Heksenwaan...*, 23, 153 en 174; Dillinger, "Böse Leute" ..., 197.

²⁴⁹ *Reprochen* van Jacques van Steenbrugge, art. 36, 49 en 60.

²⁵⁰ Briggs, *Heksenwaan*, ..., 305-334.

ren te vinden. Er is sprake van de invallen van de Franse troepen in 1646²⁵¹, 1657-1658²⁵² en 1667²⁵³. Telkens vluchtten alle inwoners van Olsene en Dentergem met hun have en goed over de Leie. Het is bekend dat oorlog, en vooral oorlogsdreiging de ideale voedingsbodem voor heksenprocessen opleverde²⁵⁴. Van overstromingen, hagel, extreme koude, misoogsten, epidemieën, prijsstijgingen of andere rampen is er in de procesdossiers geen sprake, wat nog niet betekent dat er geen dergelijke ongelukken waren of dat de gewone weersomstandigheden en ziekten geen uitzonderlijke problemen en spanningen opleverden.

De aanklagers en hun moeilijkheden

De aanklagers leefden in diezelfde moeilijke levensomstandigheden als de vervolgdgen. Maar wie waren nu deze aanklagers?

Van slechts honderd van hen beschikken wij over enige gegevens²⁵⁵. In doorsnee waren zij iets jonger dan de vervolgdgen. Veertig (40%) van hen waren tussen de 17 en 35 jaar, waaronder opvallend veel vrouwen (14%), eenenveertig (41%) tussen de 36 en de 50 jaar en slechts vijftien (15%) meer dan 50 jaar²⁵⁶. De jongste getuige (een vrouw) was 17 jaar²⁵⁷, de oudste getuige (een man) 75 jaar²⁵⁸. Het aantal mannelijke aanklagers (66%) bedroeg iets minder dan het dubbele van het aantal vrouwelijke aanklagers (34%), wat te verklaren valt doordat het relatief groot aantal mannen dat werd vervolgd. Zestien vrouwelijke aanklagers waren gehuwd, drie van hen waren weduwe.

²⁵¹ Verklaring van Gillis en Joos van Wambeke in het proces van Tanneken Viaene.

²⁵² Getuigen ten laste Jan Minne en Pieter Smil in het proces van Joos Verpraet.

²⁵³ Zie hoger bij het proces van Tanneken Viaene.

²⁵⁴ Briggs, *Heksenwaan...*, 325-328; Irrzigler, *Hexenverfolgungen...*, 10-11.

²⁵⁵ In het proces van Joos Verpraet waren er 24 getuigen ten laste, in dat van Maeyken de Smet 19; in dit van Elisabeth de Smet 15, in dat van Jacques van Steenbrugge 16 in een eerste verhoor en 11 in een tweede verhoor, in dat van Tanneken Viaene 22 en in dit van Joosyne Dhaenens 8. Het proces-verbaal van het tweede verhoor in de zaak van Steenbrugge is niet bewaard gebleven, zodat wij over deze getuigen geen gegevens hebben en deze getuigen ook niet zijn meegerekend. Vier van deze honderd getuigen legden verklaringen af in meer dan één proces. Joos van de Putte deed dit in het proces van Jan Dhondt en Maeyken de Smet, Joos van den Steene deed dit in het proces van Joos Verpraet, Maeyken de Smet en Elisabeth de Smet, Guillaume de Vos deed dit in het proces van Joos Verpraet en Elisabeth de Smet en Laurens van de Putte in het proces van Elisabeth de Smet en Jacques van Steenbrugge.

²⁵⁶ Bij de anderen is geen leeftijd vermeld.

²⁵⁷ Verklaring van Maeyken de Poortere in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁵⁸ Verklaring van Gillis van Wambeke in het proces van Tanneken Viaene.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Vrouwen getuigden ook tegen vrouwen²⁵⁹, waaruit meteen blijkt dat heksenprocessen niet het resultaat waren van mannenhaat tegenover het vrouwelijk geslacht²⁶⁰.

Zoals overal in Europa hadden de vrouwelijke aanklagers iets meer aandacht voor hun eigen gezondheid, die van hun kinderen en die van hun echtgenoot²⁶¹. De mannelijke aanklagers hadden vooral aandacht voor hun eigen gezondheid ... en die van hun dieren. Geen enkele aanklager behoorde tot de directe familie van de vervolgd²⁶². Soms ging het om dienstpersoneel²⁶³ en meestal om directe bureu. Voor zover dit te achterhalen is, behoorden de meeste aanklagers tot dezelfde sociaal-economische boerenklasse²⁶⁴ als de vervolgd. Slechts enkele van de aanklagers waren knecht of meid²⁶⁵, maar dit was in West-Europa de normale startbaan voor een landbouwerscarrière²⁶⁶.

De aangeklaagde ongelukken waren klassiek: ziekte van de eigen persoon, ziekte of dood van een echtgenoot, echtgenote, één of meerdere kinderen, één tot twee paarden, een aantal koeien, een varken of een aantal schapen. Het mislukken van de tarweoogst, het rotten van vlas en het mislukken van een stookproces van brandewijn werden uitzonderlijk als tegenslagen vermeld²⁶⁷. Bij de meeste van deze tegenslagen was er eigenlijk niets speciaals aan de hand, behalve de herhaalde bewering dat het ongeluk vreemd en ongewoon

²⁵⁹ Verklaring van Cathelyne Oosterlinck, Joosyne Vermeulen, Adriaene van Thuyne en Passchyntken van Thuyne in het proces van Maeyken de Smet (op een totaal van 19 aanklagers), verklaring van Elisabeth de Seyn, Pieryntken Verhenne, Maeyken de Waele, Joosyne Adams, Joosyne Martens en Maeyken de Poortere in het proces van Elisabeth de Smet (op een totaal van 15 aanklagers), verklaring van Maeyken Tack, Joosyne de Clerck, Cathelyne Vliegers, Martyne Wastin, Isabeau Bracke, Janneken de Wille, Margriete Blomme en Franchyne de Smet in het proces van Tanneken Viaene (op een totaal van 22 aanklagers) en verklaring van Mayken Verhenne, Joosyne de Blaecke, Maeyken de Blaecke en Janneken Damman in het proces van Joosyne Dhanens (op een totaal van 8 aanklagers).

²⁶⁰ Briggs, *Heksenwaan...*, 297-302.

²⁶¹ Briggs, *Heksenwaan...*, 305.

²⁶² Over de rol van de familie bij heksenprocessen: Briggs, *Heksenwaan...*, 233-270.

²⁶³ Philips Schepman was in dienst bij Joos Verpraet toen hij in Petegem bij Deinze woonde.

²⁶⁴ Het beroep wordt slechts heel sporadisch vernoemd. Meestal luidde het 'landsman', soms ook paardenknecht, slager (Carel Popelier in het proces van Joos Verpraet) of herbergier (Jan Martens in het proces van Joos Verpraet).

²⁶⁵ Philip Schepman in het proces van Joos Verpraet.

²⁶⁶ Briggs, *Heksenwaan...*, 244-246; Tanneken Viaene bijvoorbeeld verklaarde dat ze voor haar huwelijk als meid werkte. Na haar huwelijk had ze zelf meiden in dienst.

²⁶⁷ Zie hoger bij de beschrijving van de processen.

was, wat op zichzelf een zeer subjectief oordeel was. Bij het interpreteren van die tegenslagen als een gevolg van hekserij speelden de toenmalige genezers en belezers een belangrijke rol.

De rol van de genezers

Tegenslag is altijd moeilijk te verwerken, zowel intellectueel als emotioneel. Maar weinig mensen aanvaardden het blinde toeval in hun leven. Ze zoeken naar een logische verklaring, zelfs wanneer die niet bestaat. In het vroegmoderne Europa waren er twee systemen die een alomvattende verklaring boden voor succes en falen, voor gezondheid en ziekte en voor leven en dood. Het eerste systeem was religieus en had te maken met het geloof in de Goddelijke voorzienigheid. God was een actieve kracht in de wereld die de gelovigen beloofde en de goddelozen strafte. Als dusdanig had hij de hand in natuur-rampen, veldslagen, het uitbreken van hongersnood, pest of andere epidemieën, ziekte en andere ongevallen. Diezelfde God kon ook genezen, helpen bij tegenspoed of zekerheid en voorspoed bezorgen. Het tweede systeem was de natuurfilosofie, die steunde op de Grieks-Romeinse, Arabische en Oosterse overlevering. Het was de wereld van de lichaamssappen, humeuren of elementen die men voortdurend in evenwicht moest houden en waarin pseudo-wetenschappen zoals de astrologie, de alchemie en de natuurlijke magie, maar ook de geleerde geneeskunst, met zijn aderlatingen en braak- en laxeer-middelen, stevig waren ingebed. Eerst in op het einde van de 16de en vooral in de 17de-eeuw begon men in te zien dat de natuur haar eigen, door de mens te beheersen, wetmatigheden had. Meteen werd het magisch-religieuze wereldbeeld (gedeeltelijk) vervangen door een natuurwetenschappelijk of mechanisch wereldbeeld²⁶⁸.

Zowel de Goddelijke voorzienigheid als de natuurfilosofie hadden weinig logische samenhang en kregen daarom weinig greep op de objectieve werkelijkheid. Om schijnbare tegenstrijdigheden op te lossen stelden ze zich zeer flexibel op en namen zonder moeite voorstellingen over hekserij en duivelse krachten op. Beide systemen waren bij de gewone bevolking bekend. De geestelijkheid zorgde voor de verspreiding van het geloof in de Goddelijke voorzienigheid en de lokale artsen, chirurgijns, volksgenezers, vroedvrouwen en andere verzorgers voor een, soms zeer verwaterde versie van, de natuurfilosofie. Voor tegenslagen had de bevolking aldus verklaringen als de goddelijke beschikking of natuurlijke krachten, maar wanneer beiden geen directe oplossing boden, stapte men vlot over op een hekserijverklaring.

²⁶⁸ Briggs, *Heksenwaan...*, 71-78.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

In een tijd dat men maar heel weinig artsen kon consulteren, was men bij ziekte in eerste instantie op zichzelf of zijn familie aangewezen. Uiteindelijk werd van iedere huisvrouw verwacht dat zij een aantal (natuurlijke, religieuze of magische) remedies kende om haar eigen ziekte of die van haar echtgenoot of kinderen te bestrijden. Zo deed Maeyken de Waele bij de ziekte van haar kind ommevangen voor meerdere heiligen, niet wetende of de ziekte werd veroorzaakt door *eenighe geesten ofte santen*²⁶⁹. Tijdens hun gezamenlijke arbeid ontspanning bundelden de huisvrouwen hun ervaringen, waardoor de eerste lijns geneeskunde een sterk vrouwelijke inslag had. Sommige van die vrouwen ontdekten dat zij geneeskundige talenten hadden en kregen met de jaren een lokale reputatie als 'wijze' of 'vroede' vrouw²⁷⁰. Het waren deze vroedvrouwen die er als eersten werden bijgeroepen wanneer het huishouden geen hulp meer bood voor ziekte. Met kruiden, zalven en andere natuurlijke geneesmiddelen, maar ook met bezweringen, rituele handelingen of bedevaarten probeerden zij allerlei kwalen te bestrijden of te verlichten. In het kader van goede nabuurschap boden zij ook hulp wanneer hun buurvrouw van een kind beviel. Bij succes werden zij geloofd en geëerd. Wanneer hun remedies mislukten, hadden zij het zelf vrij vlug over toverij, wat zich dan dikwijls, zoals in het geval van Maeyken de Smet en Tanneken Viaene, tegen hen keerde. Want wie iemand kon genezen, kon immers ook ziek maken of andere schade berokkenen²⁷¹.

Behulpzame buren waren soms moeilijk te onderscheiden van de lokale kwakzalvers of wonderdokters. Door ervaring hadden deze genezers soms heel wat inzicht in bepaalde ziektebeelden, die zij bestreden met kruiden-drankjes of zalven. Indien dit niet hielp aarzelden zij geen enkel ogenblik om kwaadaardige toverij als oorzaak naar voor te schuiven en een passende anti-magie aan te bieden. Aldus deden zij veel hekserijverdenkingen ontstaan of wakkerden ze aan²⁷². In de processen van Olsene en Dentergem komen dergelijke wonderdokters niet voor. Wie zich in deze dorpen niet zelf kon behelpen en geen hulp vond bij een buur, stapte onmiddellijk naar een chirurgijn of universitair opgeleide doctor in de medicijnen, die zich beiden 'meesters' noemden²⁷³. De kennis van deze 'meesters' mag echter niet overschat worden. Zij beschikten over een grote praktische kennis wanneer het over wonden, botbreuken, abcessen en andere uiterlijk waarneembare klachten ging, maar moesten bij inwendige klachten, zoals hartziekten, kankers, buikpijn en

²⁶⁹ Getuige ten laste in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁷⁰ A. Delva, *Vrouwengeneeskunde in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen*, Brugge, 1983; W. Braekman, *Middel nederlandse geneeskundige recepten. Een bijdrage tot de geschiedenis van de vakliteratuur in de Nederlanden*, Gent, 1970.

²⁷¹ Briggs, *Heksenwaan...*, 179.

²⁷² Briggs, *Heksenwaan...*, 132 en 179-196.

²⁷³ Delva, *Vrouwengeneeskunde...*, 89.

kreupelheid meestal vrij vlug afhaken²⁷⁴. Om hun falen te verdoezelen stapten ook zij heel dikwijls over op een hekserijverklaring.

Tijdens de processen van Olsene en Dentergem hadden beide dorpen geen eigen dokter of chirurgijn. Hun zieke inwoners wendden zich tot de dokters of chirurgijns in het nabijgelegen Gent²⁷⁵, Deinze²⁷⁶, Oudenaarde²⁷⁷, Kanegem²⁷⁸, Wakken²⁷⁹ en Kruishoutem²⁸⁰. Jan de Pryckere, oud-schepen van Olsene, was lange tijd ziek en raadpleegde een aantal 'meesters' die hem een remedie gaven tegen een 'natuurlijke' ziekte. Hij was bijna genezen toen Joos Verpraet zich ongevraagd naast hem neerzette. De dag nadien herviel hij in zijn ziekte zodat hij niet meer kon lopen of staan en op handen en voeten over de vloer moest kruipen. Hij raadpleegde opnieuw een aantal *meesters ende surginen* die hem deze keer meedeelden dat hij betoverd was en niet meer te genezen was met medicijnen. Maeyken de Clerck uit Olsene werd ziek en haar echtgenoot bracht haar urine naar Pieter Willems, een *wijt ende breedt vermaert meester* in Kanegem. Louter op basis van een urineonderzoek, en zonder dat hij zijn patiënte ooit te zien kreeg, zei hij dat er sprake was van *grootte toverye*. Maeyken de Smet gaf enkele appels aan het kind van Jan de Bosch. Kort daarna kreeg het kind zo een kromme benen dat het op handen en voeten moest kruipen. Jan de Bosch liet er drie, niet nader bepaalde, meesters bijkomen. Die schreven het kind een aantal 'natuurlijke' medicijnen voor. Omdat er geen verbetering optrad, concludeerden de meesters dat het kind betoverd was. Elisabeth de Smet gaf het kind van Elisabeth de Seyn een stukje vlees terwijl zij het vasthield bij zijn arm. Nog diezelfde dag klaagde het kind dat over pijn had in zijn arm. Drie dagen later was de arm opgezwollen tot het dubbele van zijn normaal formaat. Elisabeth de Seyn raadpleegde een aantal *personen hemlieden willende bemoeyen met dierghelycke gheswellen* die het kind een kruidenpleister op zijn arm legden. Toen dit niet hielp bracht zij een urinemonster van het kind naar Pieter Carijn, de 28-jarige chirurgijn in Kruishoutem. Uit het monster leidde hij af dat het kind *zeer betovert was ende (was) overloopende van fenyn*. Het kind kon nog alleen door een geestelijke worden belezen. Elisabeth de Seyn werd korte tijd nadien zelf ziek. Zij raadpleegde 'meesters' in Wakken en Kruishoutem, die haar zeiden dat ze betoverd was. Lieven Cottins, leenman-schepen in Olsene, bracht een

²⁷⁴ Delva, *Vrouwengeneeskunde...*, 90-91; Briggs, *Heksenwaan...*, 74.

²⁷⁵ Verklaring van Lieven Gregorie in het proces van Maeyken de Smet en verklaring van Louys Herman in het proces van Tanneken Viaene.

²⁷⁶ Verklaring van Guillaume van den Steene in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁷⁷ Verklaring van Elisabeth de Seyn in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁷⁸ Verklaring van Olivier van der Straeten in het proces van Joos Verpraet.

²⁷⁹ Verklaring van Elisabeth de Seyn en Joosyne Maertens in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁸⁰ Verklaring van Elisabeth de Seyn in het proces van Elisabeth de Smet.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

urinemonster van zijn ziek kind naar meester Jan Marckx in Wacken. Ook die concludeerde dat het kind betoverd was en best werd belezen. Francyne de Smet, die met de hulp van Tanneken Viaene van een kind beviel, liet haar ontstoken borsten behandelen door chirurgijn Joos van Laethem. Die legde 'pap' op haar borsten.

Voor ziekte van paarden of koeien werd een aparte categorie van heelmeesters geraadpleegd, die zich paarden- of koeienmeester noemden. Pieter Minne, 66 jaar, uit Tielt, was zo een 'meester'. Hij had zijn geneeskunst al doende geleerd en werkte tussendoor als herder in dienst van verschillende kuddeëigenaars. Hij onderzocht de koe van de weduwe van Maerten van de Putte, die ziek was geworden na een bezoek van Jacques van Steenbrugge, en concludeerde dat hij de koe niet kon helpen omdat ze betoverd was. Hetzelfde zei hij over de zieke koeien van Joos de Jans. Guillaume van den Berghe, paardensmid en koeienmeester in Zulte, behandelde de zieke koe van Antheunis de Sloovere met een aderlating en allerlei dranken. Toen dit niet baatte, concludeerde hij dat de koe betoverd was. Koeienmeester Joos Beel behandelde in 1646 de opgezwollen koeien van Gillis van Wambeke. Toen hij ze niet kon genezen zei hij dat ze betoverd waren en nog alleen konden belezen worden²⁸¹. Meester Jan Lessens zei hetzelfde van de kreupele, zwartbonte koe van Louis Herman²⁸².

De aanklagers steunden hun hekserijverdenking derhalve dikwijls op de verklaringen van dokters, chirurgijns, paarden- en koeienmeesters. In de praktijk remden deze genezers ook veel pogingen af om elke tegenslag direct met hekserij in verband te brengen. Zo liet Jacques van Steenbrugge de chirurgijns Jan Marcx, Maerten de Baere en Pieter Carijn als getuigen in zijn voordeel dagvaarden. Meester Jan Marcx, 44 jaar, uit Wakken, zei dat hij in zijn 25-jarige praktijk als chirurgijn en barbier nooit op objectieve wijze had kunnen uitmaken of iemand natuurlijk ziek dan wel betoverd was. Wanneer zijn medicijnen niet hielpen, raadde hij zijn patiënten soms aan om zich te laten belezen. Meester Maerten de Baere en meester Pieter Carrijn, beiden uit Kruishoutem, handelden op dezelfde wijze. Laatstgenoemde, die als chirurgijn optrad tijdens de folteringen van Jan Dhondt, Joos Verpraet, Maeyken de Smet en Elisabeth de Smet, voegde er aan toe dat alleen de meesters die gespecialiseerd waren in de *conste van neghermansie ofte voorsien syn van de boucken ende leeringhe van doctor Fausus, Agrippa*²⁸³ *ofte dierghelicke* hierin een beslissing konden treffen.

²⁸¹ Verklaring van Gillis en Joos van Wambeke in het proces van Tanneken Viaene.

²⁸² Verklaring van Louys Herman in het proces van Tanneken Viaene.

²⁸³ Bedoeld wordt Heinrich Cornelius Agrippa van Nettesheim met zijn *De occulta philosophia libri tres*.

Tanneken Viaene liet twee doctors in de medicijnen uit Gent verhoren. Meester Adriaen van der Heyden, 56 jaar, en meester Adriaen de Hasselaer, 40 jaar, verklaarden eensgezind dat kwaadaardige toverij niet wetenschappelijk was vast te stellen en zeker niet op basis van een urine- of stoelgangmonster. Slechts wanneer hun medicijnen niet hielpen en de zieke persoon allerlei voorwerpen braakte of laxeerde die in een menselijk lichaam normaal niet te vinden waren, zoals kikkers, padden, spelden, muizen, ratten en vergif, raadden zij hun patiënt aan om zich door een geestelijke te laten belezin. Volgens Adrianus de Hasselaer volstonden deze belezingen, maar volgens Adriaen van der Heyden moest de zieke toch nog laxeermiddelen (*vomitorien*) innemen om zijn lichaam van het duivels vergif te verlossen. Genezingen louter op basis van belezingen waren voor laatsgenoemde *naturelicke fantasyen*. Beiden waren het eens dat er zich zowel op het platteland als in de steden een aantal ondeskundige personen vertoefden die zich zich *meester, docteur, medecyn, meesteresse of doctoresse* noemden en gewone, natuurlijke ziekten als hekserij bestempelden om aldus het geld uit de zakken van *arme ende onnoosel lieden* te halen.

Ook de paarden- en koeienmeesters waren vrij terughoudend ten aanzien van hekserij, zonder ze evenwel uit te sluiten. Pieter Minne, die door Jacques van Steenbrugge als getuige was opgeroepen, gaf toe dat hij de koe van weduwe van de Putte met een aderlating tegen de ziekte van het bloed had behandeld, maar ontkende dat hij van hekserij had gesproken. Dat had hij ook niet gedaan voor de koeien van Joos de Jans. Hij behandelde die koeien alleen tegen natuurlijke ziekten, zoals de bloedziekte, de balgpijn, het *qualick compas* en de pest. Uit ervaring wist hij heel goed dat de meeste koeien en paarden wormen hadden, en dat die wormen bij paarden meestal in hun pens en bij koeien achter het hart waren te vinden. Guillaume de Smet, paardenmeester uit Zulte, verklaarde dat hij zijn geneeskunst had aangeleerd bij een smid in Olsene, een aantal paardenmeesters in het leger, en meesters in Brugge en Klemskerke. Om te zien of een koe ziek was, ging hij alleen voort op uiterlijke tekenen zoals de stand van haar ogen. Hij kon niet uitmaken wanneer koeien of paarden natuurlijk ziek dan wel betoverd waren. Meester Guillaume van de Velde, *marichiael* of paardenmeester uit Gent bevestigde dat laatste. Er was volgens hem een vermoeden van hekserij wanneer een paard groot *ramoer ende tempeest* maakte wanneer de geestelijke tijdens een belezin zijn stola op hun hoofd of rug legde.

De rol van de geestelijkheid

Wanneer dokters, chirurgijns, paarden- of koeienmeesters geen hulp boden, bleef er nog alleen de belezin door een geestelijke over. Dit middel dat door de kerk was voorzien om de goddelijke tussenkomst af te smeken, werd door vele aanklagers beschouwd als een tweede middel om hekserij te ontdekken

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

en te bestrijden. Volgens de meeste aanklagers was er van hekserij sprake wanneer er alleen op grond van een beleving, en dus zonder medicijnen, genezing optrad²⁸⁴. Aanwijzingen waren ook dat diegene die werd belezen, heel hard begon te zweten²⁸⁵ of wanneer de geestelijke de hekserijverdenking suggereerde. Zo liet Olivier van der Straeten zijn zieke vrouw twaalf dagen lang belezen door de pastoor van Olsene. Na die tijd stelde hij de pastoor voor om zijn vrouw in een ander dorp onder te brengen. De pastoor ging hiermee akkoord, zeggende: *Wat soudt helpen dat ick haer smorghens soude beleesen, moghelyck soudett eer avondt noch eens ververst zijn, en men moeder branden eer het sal beteren*. Voor Olivier van der Straeten was dat voldoende om te stellen dat zijn vrouw was betoverd en door de beleving was genezen.

In Olsene was het vooral de plaatselijke pastoor, Egidius Feys, die zich met die belevingen bezighield²⁸⁶. Maar ook de pastoors van Zulte²⁸⁷, Oeselgem, Eine en Kruishoutem²⁸⁸ en de paters Recolleten van Tielt en Gent²⁸⁹ werden ingeschakeld. In Dentergem deed men een beroep op de plaatselijke pastoor, Thomas van der Geyle²⁹⁰, pastoor Joos van Hee uit Markegem²⁹¹, een kapelaan uit Tielt²⁹², de pastoor van Oostrozebeke²⁹³, de pastoor van Grammene²⁹⁴, een onbepaalde pastoor uit de omgeving van Doornik²⁹⁵ en de paters Recolleten van Tielt of Gent²⁹⁶. De belevingen duurden ten minste negen dagen of een veelvoud hiervan²⁹⁷ en gingen gepaard met allerlei ri-

²⁸⁴ Verklaring van Gillis Wullaert in het proces van Maeyken de Smet, van Maeyken de Poortere, verklaring van Elisabeth de Seyn, Guillaume de Vos, Jan Bultynck en Laurens van de Putte in het proces van Elisabeth de Smet, verklaring van Willemyne van Brabant in het proces van Jacques van Steenbrugge, verklaring van Louys Herman en Cornelis Dhondt in het proces van Tanneken Viaene.

²⁸⁵ Verklaring van Guillaume van Steene in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁸⁶ Meerdere verklaringen in de verschillende processen.

²⁸⁷ Verklaring van Louys de Seyn in het proces van Maeyken de Smet en verklaring van Jan Damman en Jan de Seyn in het proces van Jacques van Steenbrugge.

²⁸⁸ Over deze pastoors: zie verder.

²⁸⁹ Verklaring van Laurens van de Putte in het proces van Elisabeth de Smet.

²⁹⁰ Verklaring van Joos van Wambeke, Martyneken Blomme, Louys Herman, Joos Vlieghers en Gillis du Gardin in het proces van Tanneken Viaene.

²⁹¹ Verklaring van Cornelis Dhondt en Franchyne de Smet in het proces van Tanneken Viaene.

²⁹² Verklaring van Jacques Piessens in het proces van Tanneken Viaene.

²⁹³ Verklaring van Lieven van Oost in het proces van Tanneken Viaene.

²⁹⁴ Verklaring van Jan van Kersbilck in het proces van Tanneken Viaene.

²⁹⁵ Verklaring van Lieven van Oost in het proces van Tanneken Viaene.

²⁹⁶ Verklaring van Isabeau Backe en Jan van Kersbilck in het proces van Tanneken Viaene.

²⁹⁷ Verklaring van Olivier van der Straeten en Maeyken de Clerck in het proces van Joos Verpraet, verklaring van Joosyne van Daele in het proces van Maeyken de Smet, verklaring van Philipotte Minnaert in het proces van Elisabeth de Smet en verklaring van Laurens van de Putte in het proces van Jacques van Steenbrugge.

tuelen. Zo belas de pastoor van Olsene het huis, de stal en het drinkwater van de weduwe van Maerten van de Putte, stopte allerlei gewijde zaken in de koeienstal en liet wijwater gieten in het brooddeeg en de melk²⁹⁸. Een pater Recollet liet Jan van Kersbilck alle beschikbare melk in één pot gieten, belas die pot evenals de koeien waarvan ze afkomstig was en het water in een nabije gracht²⁹⁹. Thomas van der Geylen, pastoor van Dentergem, maakte een mengsel van wierook en lijnolie, wijdde dit mengsel en liet het innemen door de kreupele koe van Joos Vliegheers. Hij maakte vervolgens meerdere kruisen over de koe en belas haar zolang dat het zweet van zijn eigen kaken liep. Hij zette vervolgens zijn voet op de liggende koe en zei: *Staat op in Gods naeme*. De koe stond meteen recht en was korte tijd nadien volledig genezen³⁰⁰.

Dat de houding van de geestelijken niet altijd strookte met wat de getuigen er zelf van maakten, bewees Jacques van Steenbrugge³⁰¹. Met toestemming van de bisschop en de officiaal van Gent liet hij op 7 januari 1662 Pieter van der Straeten, pastoor van Wakken, diens medepastors van Olsene, Zulte, Oeselgem, Eine en Kruishoutem verhoren. Gillis Feys, pastoor van Olsene, beaamde dat hij de koeien belas van de weduwe van Maerten van de Putte en van Antheunis de Sloovere, maar ontkende dat hij had gezegd dat zij betoverd waren. Hij belas ook het kind van Jooryne de Sloovere dat een zweer had in zijn hals, en liet het kind een pleister met assen en kruiden opleggen waardoor de zweer op natuurlijke wijze uitbrak. Van hekserij had hij toen niet gesproken. Hij kon zich tenslotte absoluut niet herinneren dat hij ooit Cathelyne Bruneel, de kinderen van Karel Bruneel en de koe van Willemyne van Brabant had belezen. Pieter van Glabeke, pastoor van Zulte, had er geen weet van dat hij het kind van Cathelyne de Wilde, het paard van Jan de Pryckere en de persoon van Jan de Seyn had belezen. Hij had zeker nooit gezegd dat zij betoverd waren. Hij belas het paard van Pieter van Daele, dat maar een beetje ziek was en helemaal geen tekenen van hekserij vertoonde. Hubert Vorstenborch, pastoor van Oeselgem, zei dat hij een koe van Louis Bieback herhaaldelijk belas, maar ontkende dat hij zou gezegd hebben dat ze betoverd was. Michiel van Cauwenberghe, pastoor van Eine, was nooit bij Cathelyne Bruneel geweest, die hij niet eens kende. A fortiori had hij nooit gezegd dat ze betoverd was. Adolf Cnockaert, pastoor van Kruishoutem, had nooit het kind van Symoen Wauters belezen, wel Symoen Wauters zelf. Hij zei nooit dat Symoen of zijn kind betoverd waren. Meteen is duidelijk dat de toenmalige pastors toen veel meer in de goddelijke voorzienigheid dan in hekserij geloofden.

²⁹⁸ Verklaring van Laurens en Cornelia van de Putte in het proces van Jacques van Steenbrugge.

²⁹⁹ Verklaring van Jan van Keirsbilck in het proces van Tanneken Viaene.

³⁰⁰ Verklaring van Joos Vliegheers in het proces van Tanneken Viaene.

³⁰¹ Tanneken Viaene wilde een gelijkaardig verhoor laten afnemen van de geestelijken die door haar aanklagers werden geciteerd maar slaagde hierin niet bij gebrek aan geld.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Van geruchten tot vervolging

In het graafschap Vlaanderen kende men geen heksenvervolgingen op dorpsniveau zoals in het Rijnland, en ook geen vervolgingen die door de hogere overheid bewust waren georganiseerd zoals in Frankenland (Würzburg, Bamberg, Eichstätt) en Ellwangen³⁰². Heksenvervolgingen berusten in Vlaanderen op een wederzijdse verstandhouding tussen diegenen die zich het slachtoffer waanden van hekserij en de gerechtelijke overheden. De eersten dienden pas een klacht in wanneer zij er min of meer zeker van waren dat de overheden hiervoor ontvankelijk waren en bereid waren de proceskosten op zich te nemen. Hoe deze verstandhouding precies ontstond en op welk moment zij haar hoogtepunt bereikte en in verval geraakte, is niet meer te achterhalen. Het staat wel vast dat het soms heel lang duurde vooraleer een beschuldiging van hekserij voor de plaatselijke rechtbank werd geuit. Sommige aanklagers hadden het over feiten van meer dan twintig jaar geleden. De bereidheid van de gerechtelijke overheden om bepaalde personen te vervolgen, was dus een (tweede) belangrijke voorwaarde voor een heksenvervolging. Het plaatselijk gerecht, maar ook de hogere gerechtelijke overheid moesten bereid zijn om de klachten in ontvangst te nemen, de aangeklaagde personen te veroordelen en te executeren en de proceskosten te betalen.

Het Vrijeigen van Olsene had een eigen leenhof bestaande uit leenmannen die door de heer van Olsene waren aangeduid en die tevens als schepenen dienst deden. Ten tijde van de heksenprocessen (december 1661-juni 1662) zetelden in dat leenhof volgende personen: Heyndrick Weytack, secretaris van de heer van Olsene, Joos van de Putte, landbouwer, 37 jaar, Jan Minne, landbouwer en pachter van de kasteelhoeve, 54 jaar, Gillis van der Helstraete, landbouwer, 49 jaar, Pieter Cottens, landbouwer, 37 jaar, Jan Martens, landbouwer-herbergier, 42 jaar, Gillis Wullaert, landbouwer, 36 jaar, Antheunis de Sloovere, landbouwer, 43 jaar en Jan de Vos, waarvan het beroep en de leeftijd niet is vermeld in de procesdossiers. Die negen leenmannen-schepenen behoorden dus, net zoals de vervolgd en de aanklagers, tot de eenvoudige landbouwersstand. Alleen Jan Minne plaatste een merkteken na zijn verklaringen en kon derhalve lezen noch schrijven. Belangrijk is ook dat niet minder dan zeven van die leenmannen-schepenen aanklager waren in één van de

³⁰² Briggs, *Heksenwaan...*, 360-372; W. Mährle, "O wehe der armen seelen". Hexenverfolgungen in der Fürstpropstei Ellwangen (1588-1694), J. Dillinger, T. Fritz en W. Mährle (ed.), *Zum Feuer verdammt. Die Hexenverfolgungen in der Grafschaft Hohenberg, der Reichstadt Reutlingen und der Fürstpropstei Ellwangen* (Hexenforschung, 2), Stuttgart, 1998, 331-332.

heksenprocessen in Olsene³⁰³ en derhalve optraden als rechter en partij. Bij de overige aanklagers waren er trouwens nog twee andere oud-schepenen van Olsene³⁰⁴.

In Dentergem bestond het gerecht ook uit een leenmannen-schepenen. In de twee eerste jaren van het proces van Tanneken Viaene (1661-1662) zetelden hierin: Heyndrick Weytack, Gillis du Ghardyn, Cornelis Braet, Joos Verversch, Joos de Mispelaere, Jacques Blondeel, Joos Ovaere, Lieven de Smet, Joos van Meersch en Pieter Minne. Twee van die (tien) leenmannen traden op als aanklager in het proces van Tanneken Viaene³⁰⁵. Meteen is de band tussen aanklagers en de rechters duidelijk. Beiden behoorden zij tot dezelfde sociaal-economische bevolkingsgroep. Beiden geloofden rotsvast in het bestaan van hekserij. Beiden waren als slachtoffers van hekserij bereid om verdachten uit hun eigen groep op te offeren.

Toch waren het uiteindelijk niet die aanklagers-leenmannen, maar baljuw Philips van Biesbrouck die de vervolgingen in gang zette. Hij nam in alle processen het initiatief om een gerechtelijk vooronderzoek te vorderen of de verdachte aan te houden. Hij was diegene die, weliswaar met hulp van geleerde advocaten uit Gent, de tortuur en de straf vorderde en zorgde voor de executie van het vonnis. Over baljuw Philips van Biesbrouck zijn maar enkele persoonlijke gegevens overgeleverd. Hij was een geboren Olsenaar en woonde als kind op de plaats van Olsene, alwaar hij geregeld in contact kwam met Jacques van Steenbrugge en zijn broer Jan die op dezelfde plaats in de herberg de 'Platte burse' woonden. In 1661 woonde hij in een ander huis dat recht tegenover deze herberg stond³⁰⁶. Ook Philips van Biesbrouck haalde een groot deel van zijn inkomsten uit de landbouw. Hij bezat een aantal koeien en een boomgaard. Uit het feit dat hij geregeld beroep deed op advocaten in Gent, kan worden afgeleid dat hij zo goed als zeker geen universitaire opleiding had genoten. Hij geloofde persoonlijk sterk in het bestaan van hekserij en was ervan overtuigd dat Joos Verpraet zijn beesten, zijn boomgaard en zijn kind had betoverd³⁰⁷.

³⁰³ Verklaring van Joos van de Putte in het proces van Jan Dhondt en Maeyken de Smet, verklaring van Jan Minne en Jan Martens in het proces van Joos Verpraet, verklaring van Gillis Wullaert in het proces van Maeyken de Smet, verklaring van Antheunis de Sloovere in het proces van Jacques van der Brugghen en verklaring van Gillis van der Helstraete en Pieter Cottens in het proces van Joosyne Dhanens.

³²²¹¹¹⁸⁴ Jan de Pryckere, landbouwer, 40 jaar, en Ingelram de Waghenaere, landbouwer, 64 jaar, beiden aanklager in het proces van Joos Verpraet.

³²²¹¹¹⁸⁵ Gillis du Ghardyn, 50 jaar, en Lieven de Smet (via zijn vrouw Joosyne de Clerck).

³⁰⁶ Verklaring van Adriaen Vervaecke in het tegenbewijs van Jacques van Steenbrugge.

³⁰⁷ Ondervraging van Joos Verpraet op 23 december 1660.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

In deze (kostelijke) heksenprocessen zal baljuw van Biesbrouck niet zonder toestemming van de plaatselijke heer van Olsene en Dentergem zijn opgetreden. Ten tijde van de heksenprocessen was dat in rechte, zowel in Olsene als Dentergem, de 16-jarige Frans-Filip Lanchals (V 29 oktober 1677), zoon van Maximiliaan-Antoon. In feite werd de heerlijke macht uitgeoefend door zijn schoonvader Donato Allemanni, lid van de Oorlogsraad, kolonel van een compagnie Duitsers in dienst van de Spaanse Koning en gouverneur van de stad en het district Armentières, aan wie Frans-Filip Lanchals een volmacht had gegeven³⁰⁸. Donato Allemanni was na het overlijden van Maximiliaan-Antoon Lanchals gehuwd met diens weduwe Jeanne Philipinne van der Gracht en dus de moeder van Frans-Filip Lanchals. Toen laatstgenoemde op 30 mei 1658 trouwde met Victoire-Désirée Allemanni, de 15-jarige dochter van Donato Allemanni uit een eerste huwelijk, werd Donato ook diens schoonvader³⁰⁹. Zo beheerde Donato Allemanni tussen 1657 en 1665 alle goederen van Frans-Filip³¹⁰ en stond hij ook in voor de kosten van de heksenprocessen in Olsene en Dentergem³¹¹. Alhoewel hij in de procesdossiers maar sporadisch wordt vermeld, kan men er toch uit afleiden dat hij duidelijk achter deze processen stond. Zo vroeg het leenhof van Olsene aan Joos Verpraet of hij de boomgaard en de beesten van de heer van Olsene had betoverd, wat erop wijst dat ook laatstgenoemde in hekserij geloofde. Twee inwoners van Olsene verklaarden anderzijds in datzelfde proces dat de kasteelvrouw van Olsene hun eens het bevel gaf om vlug de kasteelpoort te sluiten toen de 'tovenaar' Joos Verpraet aldaar kwam aangelopen³¹². Ten slotte was Donato Allemanni persoonlijk aanwezig bij de inspectie van de gevangenis in Olsene door advocaat-fiscaal Jan-Baptiste van Steenberghen op 31 juli-1 augustus 1660. De advocaat-fiscaal werd met zijn persoonlijke koets in Gent koets afgehaald³¹³. Uit verschillende archiefstukken blijkt dat deze Donato Allemanni tijdens zijn bestuur heel veel schulden maakte³¹⁴ en met heel wat

³⁰⁸ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Fonds Lanchals, de Ladeuze, de Kerchove*, 1523.

³⁰⁹ Dit huwelijk, op het kasteel van Kruishoutem en voor de pastoor van Olsene, geschiedde zonder de toestemming van de voogden van Frans-Filip. Volgens ordonnanties van 1540 en 1623 verloor zijn echtgenote hierdoor elk huwelijksvoordeel. Na zijn overlijden volgden hieruit een hele reeks processen: Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Fonds Lanchals, de Ladeuze, de Kerchove*, 1498 en 1516 e.v.

³¹⁰ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Fonds Lanchals, de Ladeuze, de Kerchove*, 1515-1518 en RAG, *Fonds Piers de Raveschoot*, 279 (afrekening van zijn beheer in 1665).

³¹¹ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Fonds Lanchals, de Ladeuze, de Kerchove*, 1506: betalingen verschuldigd aan Pieter de Middeleer, procureur in Gent, o.a. in het proces van Jacques van Steenbrugge.

³¹² Getuigen ten laste Guillaume de Vos en Andries de Vos.

³¹³ Zie hoger.

³¹⁴ Gent, Stadsarchief, Oud stadsarchief, *Fonds Lanchals, de Ladeuze, de Kerchove*, 1523.

andere kostelijke processen te kampen had³¹⁵. Maar het zou overdreven zijn om te stellen dat deze Allemanni uit was op de schamele goederen van de vervolgdens zoals griffier Jan van Steenbrugge beweerde in zijn rekwes van 21 maart 1660. De kosten van de heksenprocessen liepen immers veel hoger op dan wat hun goederen konden opbrengen.

Als verbindingsman tussen Donato Allemanni en de baljuw en leenmannen van Olsene en Dentergem fungeerde Heyndrick Weytack, de persoonlijk secretaris van deze heer, die in beide leenhoven zetelde. Volgens griffier Jan van Steenbrugge domineerde hij de andere leenmannen-schepenen. Zijn persoonlijke opvattingen en invloed op de heksenprocessen van Olsene zijn niet bekend. Volgens Jan van Steenbrugge schreef hij zelf een aantal verklaringen die hij dan achteraf liet ondertekenen door getuigen die niet konden lezen. Die getuigen ontkenden dit³¹⁶.

Het onmogelijke tegenbewijs

De personen die in Olsene en Dentergem voor hekserij werden vervolgd, hadden in hun leefgemeenschap niet alleen tegen- maar ook voorstanders, d.w.z. personen die hen, ondanks alle kwaadsprekerij, bleven waarderen en vertrouwen en bereid waren voor hen te getuigen. Zo verklaarde de 63-jarige Joos Maertens uit Zulte op 14 juli 1661 voor het leenhof van Olsene dat hij Jacques van Steenbrugge reeds meer dan twintig jaar kende als landbouwer, slager-beenhouwer en kok op bruiloften en begrafenissen. Hij had van hem alleen deugdzaam en eervolle dingen gehoord en nooit dat hij berucht was van toverij. Hij had met hem dikwijls samen gegeten en gedronken en was nooit ziek van geworden. Op vraag van de baljuw moest hij wel toegeven dat de moeder van Jacques van Steenbrugge berucht was van toverij. De 60-jarige Jan Damman, burgemeester en voordien baljuw van Zulte, de 73-jarige Charles van Daele, schepen van Zulte, de 62-jarige Jan van Pontvliet, eertijds twintig jaar schepen in Zulte, de 46-jarige Gillis Waelkens, brouwer en tapper in Zulte, de 55-jarige Gillis de Conynck, burgemeester van Waregem, de 43-jarige Joos van de Venne, gerechtsofficier in Waregem, de 55-jarige Gillis de Backere uit Waregem, de 60-jarige Marques Saelens, kamslager en riemmaker in Petegem, de 66-jarige Thomas de Windt, eertijds baljuw van Machelen en op dat ogenblik baljuw van Grammene en de 58-jarige Guillaume Biebuyck uit Wakken, legden later een gelijkaardige verklaring af. Opvallend bij deze getuigen was dat zij allen buiten Olsene woonden en velen van hen de gelijken van de schepenen-leenmannen van Olsene.

³¹⁵ RAG, *Raad van Vlaanderen*, 11.134, 15.086 en 29.163; *Adelsarchief Piers de Raveschoot*, 844-845.

³¹⁶ Verklaring van Joos van Praet, Cathelyne Bruneel, Joosyne de Sloovere, Clement van Belleghem, Willemyne van Brabant en Jan der Seyn in het tegenbewijs van Jacques van Steenbrugge.

HEKSENPROCESSEN TE OLSENE EN DENTERGEM

Ook Tanneken Viaene had haar verdedigers. De 32-jarige Philips de Loof uit Oostrozebeke werkte een tijdje als paardenknecht op de hoeve van den Ghinste-Viaene. Hij wist van Tanneken enkel goeds te vertellen. Dat deed ook de 22-jarige Janneken de Keyser, de 22-jarige Tanneken Bonte en de 25-jarige Maeyken de Winter die allen bij Tanneken werkten als dienstmeid. Zij hadden nooit gehoord dat Tanneken van toverij was verdacht, aten en dronken dikwijls met haar zonder dat zij daarna ziek werden en hadden nooit gezien dat Tanneken tijdens het karnen een zwarte lap onder haar karnton legde. De 40-jarige Jan Galle, baljuw van de heerlijkheid Oudewalle in Dentergem waar Tanneken woonde, en zijn 31-jarige echtgenote Magdalene Turf, waren eveneens zeer positief over Tanneken Viaene. Het waren reeds meer dan twaalf jaar haar bureu. Negen jaar geleden beviel Magdalene Turf van een eerste kind. Tanneken fungeerde daarbij als vroedvrouw en deed het uitstekend. In de daaropvolgende jaren kwamen er met haar hulp nog vier andere gezonde kinderen ter wereld. Indien Tanneken Viaene niet was aangehouden, zou het echtpaar Galle-Turf zonder enige twijfel opnieuw op haar beroep hebben gedaan voor de bevalling van hun zesde kind. Tijdens de eerste dagen na elke geboorte kookte Tanneken voor het gezin. Dit leverde geen enkel probleem op. Tanneken was voor het echtpaar Galle-Turf een eerbare vrouw. Trouwens ook schepen-leenman Gillis du Gardyn deed op haar beroep bij de geboorte van twee van zijn kinderen.

De 70-jarige Omaer Huys, zijn 60-jarige zuster, Joosyne Huys, uit Gottem, en de 55-jarige Maeyken van Hee, echtgenote van Jan de Smet, baljuw van de heerlijkheid Ter Walle in Gottem, verklaarden op 19 oktober 1661 dat de ouders en grootouders van Tanneken Viaene in Gottem nooit van toverij werden verdacht. Zij voegden eraan toe dat Tanneken een voortreffelijke en deugdzame vrouw was. Dat vonden op 7 november 1661 ook de 70-jarige Pieter Pieters, blauwverver uit Gent, die voor Tanneken herhaaldelijk linnen verfde, de 79-jarige Susanna de Coninck, zuster van Jacobus de Coninck pastoor van Dentergem tot 1634, en de 63-jarige Pieter van der Geylen, broer van Thomas van der Geylen, pastoor van Dentergem tussen 1634 en 1659. Tanneken bakte voor deze laatste nu en dan eierkoeken en taarten omdat zijn meid dat niet meer aan kon. De pastoor at ze op zonder dat hij hiermee problemen kreeg. Ten slotte deed de 79-jarige Isabelle de Vleeschauwer, weduwe van Meester Jan le Rouffon, doctor in de medicijnen in Gent, en moeder van Tannekens advocaat, Maximiliaan Le Rouffon, haar duit in het zakje. Tanneken en haar eerste en tweede echtgenoot waren reeds jarenlang haar pachters. Het waren deugdzame en hard werkende lieden. Isabelle bleef nu en dan overnachten op de hoeve en at en dronk er zonder dat zij er enig nadeel van ondervond. Wanneer Tanneken naar Gent kwam bracht zij wafels, koeken of fruit voor haar kinderen. De kinderen of het dienstpersoneel aten ze op zonder hiervan enige hinder te ondervinden. Haar man Jan Le Rouffon genas herhaaldelijk Tanneken of één van haar kinderen. Een dochter van Tanneken werkte een tijdje als dienstmeid in Gent, maar kon niet wennen aan de stadslucht.

Al deze getuigenverklaringen werden op vraag van de advocaten van Jacques van Steenbrugge en Tanneken Viaene afgelegd om het leenhof van Olsene of van Dentergem ervan te overtuigen dat zij het mis hadden wanneer zij baljuw van Biesbrouck en de getuigen ten laste geloofden. Omdat zij er uiteindelijk toe strekten om iets negatiefs te bewijzen, namelijk dat de verdachten geen hekserij hadden gepleegd, wat zo goed als onmogelijk was, hadden zij uiteindelijk geen effect.

Enkele conclusies

Tussen 1660 en 1668 werden in Olsene en Dentergem zeven heksenprocessen gevoerd waarvan er een twee (dit van Joos Verpraet en Maeyken de Smet) eindigden op de vuurdood, twee (dit van Elisabeth de Smet en Jacques van Steenbrugge) op een verbanning, één (dit van Jan Dhondt) op een vrijgelating op *cautio juratoire* en betaling van de gerechtskosten, twee (dit van Joosyne en Adriane Dhaenens) op een feitelijke buitenvervolginstelling en (wellicht) één op een overlijden in de gevangenis (dit van Tanneken Viaene).

Alle vervolgdgen hadden zich door asociaal gedrag min of meer onmogelijk gemaakt in hun leefgemeenschap. In de penibele leefomstandigheden van die tijd (vooral oorlogsvrees) waren (sommige van) hun burens daarom bereid om hen in hun eigen belang te slachtofferen. Ze klaagden hen aan bij het gerecht, dat gretig inging op hun voorstel omdat (een deel van) de rechters, de plaatselijke baljuw en de plaatselijke heer ervan overtuigd waren dat zij zelf het slachtoffer waren van hun hekserij.

Geen van de vervolgdgen liet zich zomaar naar de slachtbank slepen. Allen ontkenen zij hardnekkig de ten laste gelegde feiten. Eerst, na een soms dagenlange, pijnlijke ondervraging gaven sommige van hen feiten toe waarnaar hun aanklagers en rechters reeds dagenlang aan het hunkeren waren. Het resultaat was de vuurdood indien zij die bekentenissen gestand hielden buiten de folterkamer en een verbanning indien zij die introkken. Twee van hen (Jacques van Steenbrugge en Tanneken Viaene) lieten zich tot het uiterste verdedigen ... en verspeelden daarbij gans hun fortuin.

De heksenprocessen van Olsene waren het product van zuiver lokale spanningen en invloeden, niet van georganiseerde acties die 'van boven af' door de hogere kerkelijke of wereldlijke overheden werden opgezet. De heksenadvocaten en de Raad van Vlaanderen in Gent namen in geen enkel van de zeven processen zelf het initiatief tot een vervolging, maar remden ze anderzijds ook niet af. Zij zorgden er alleen voor dat de (toenmalige) beginselen van een behoorlijke strafrechtsbedeling werden gevolgd.